

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI

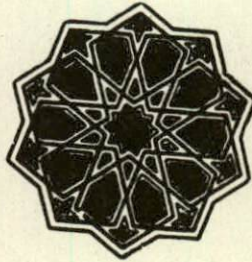


ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI



Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN 975-482-013-9 (TK. NO)
ISBN 975-482-391-X (36. CİLT)
ISSN 1301-0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Hadislere Göre Kur'an Okuma Şartları</i>	1
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ <i>İslâm Ahlâkı ve İnsan Davranışları</i>	15
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslâm'da ve Türkiye'de Kadınlar</i>	29
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR <i>Fârâbi'nin "Şiir Sanatının Kanunları Risalesi" Adlı Eseri</i>	45
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Yurtdışına Yönelik Dinî Yayınlar</i>	67
Doç. Dr. Hasan ONAT <i>Şiiliğin Doğuşu Meselesi</i>	79
Doç. Dr. İrfan AYCAN <i>Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabîlesinin Rolü</i>	119
Doç. Dr. Mustafa ERDEM <i>Kıptî Meselesi Üzerine Bir Araştırma</i>	143
Doç. Dr. Cemal TOSUN <i>İlâhiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi</i>	179
Doç. Dr. Nesimi YAZICI <i>Sırrı Paşa ve Vilayet Gazeteleri</i>	223
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhâzalar</i>	233
Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM <i>Küme'yt b. Zeyd el-Esedî</i>	255
Dr. Recep KILIÇ <i>Babanzâde Ahmed Naim'in Felsefî Görüşleri</i>	297
Öğr. Gör. Demirhan ÜNLÜ <i>Kur'ân-ı Kerim Okuma Yarışmaları</i>	341

Dr. Baki ADAM	
<i>Tevrat'ın Tahriî Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış . .</i>	359
Ignaz GOLDIHER (Çev. Dr. Ömer ÖZSOY)	
<i>Hadis'te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar</i>	405
Ar. Gör. Ali DERE	
<i>Ein Überlick Über Entwicklung des Hadit und Seinen Formalen Aspekt</i>	423
Kurt ve Ursula REINHARD (Çev. Ar. Gör. Bayram AKDOĞAN)	
<i>Bir Avrupalı Gözüyle 1955-60 Yılları Arasında Türkiye'de Müsiki Hayatı ...</i>	443
Muhammed H. BAKALLA (Çev. Necmettin YURTSEVEN)	
<i>Siretu İbn-i Hişam'ın Arapçası İle Bugünkü Arapça'nın Bir Mukayesesi</i>	461
Ebu'l-Vefa TAFTAZÂNİ (Çev. Ar. Gör. Mustafa AŞKAR)	
<i>Gazzâli'nin Tasavvuf Ekollerine Etkisi</i>	471
Yrd. Doç. Dr. İdris ŞENGÜL	
<i>Prof. Mehrân ve Diresatun Tarihiyyetun Mine'l Kur'ân-ı Kerim</i>	481
Dr. Osman TAŞTAN	
<i>Proceedings of the 14th Congress of the Union Europeenne Des Arabisants et Islamisants</i>	493
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	
<i>Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun Hayatı, Eserleri ve Fikirleri</i>	499
Dr. Baki ADAM	
<i>Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları</i>	509
Prof. Dr. Harun Güngör	
<i>Dinler Tarihcisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dinî Tarihi Çalışmalarına Katkısı</i>	521

TEVRAT'IN TAHRİFİ MESELESİNE MÜSLÜMAN VE YAHUDİ CEPHESİNDEN BİR BAKIŞ

Dr. Baki ADAM

GİRİŞ

Tevrat, bugün yaşayan dinlerin en eskilerinden biri olan Yahudiliğin kutsal kitabıdır. Tevrat'ı diğer kutsal kitaplardan ayıran önemli bir özellik vardır. Bu, onun bir kutsal kitap olmasının yanında bir milletin karakterini yansıtmasıdır. Tevrat, Yahudi milletinin üçbin yıllık tarihini bugüne taşıyan yazılı bir kutsal metindir. Onda, bu milletin karakteri, ahlakı, cesareti, korkaklığı, başarıları ve hezimetini nakşedilmiştir. Bunların yanında, onların Tanrıyla ilgili dini tecrübeleri, kanunları da Tevrat'ta yer almıştır. Bugün çoğu Ortodoks Yahudinin, bütün harf ve kelimeleriyle Tanrı'nın Musa'ya yazdırdığı bir kutsal kitap olarak gördüğü Tevrat, Yaratılış Teorisi ve ihtiva ettiği tarihî bilgiler dolayısıyla modern kutsal metin kritikçilerinin dikkatini çekmiş ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır.

Tevrat'ın dikkati çeken bir başka özelliği, onun, kendinden sonraki iki büyük, evrensel nitelikli din olan Hıristiyanlık ve İslâm'ın kutsal kitapları İncil ve Kur'an'da zikrinin geçmesidir. Tevrat'tan sonra nâzil olan İncil ve Kur'an, zaman zaman onu tasdik etmiş, ona atıflarda bulunmuştur. İnciller'de Hz. İsa, Tevrat'ı tamamen ortadan kaldırmak için değil, tamamlamak için gönderildiğini söylemiştir¹. Aynı şekilde, Kur'an'da da Tevrat'ın aslı tasdik edilmiş², onun nur ve hidayete sevkeden bir kitap olduğu vurgulanmıştır³.

Aynı kaynaktan gelen Tevrat, İncil ve Kur'an arasındaki böylesi bir münasebet ve uzlaşma, daha sonra, bu kitapların sahipleri olan Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında çatışmaya dönüşmüştür. Yahudiler, ilkönce, kendi aralarından çıkan Hz. İsa'nın getirdiklerine, geleneklerine ters düştüğü için, şiddetle karşı çıkmış, Hz. İsa'yı ölüme göndermiş-

1. Bkz. Matta, 5:17.

2. Bkz. Ahkaf, 12; Maide 48; Bakara, 40.

3. Maide, 44; En'am 91.

lerdir. Daha sonra, Hz. İsa'nın öğretilerini saptıran Hıristiyanlar, Pavlus'un önderliğinde, M.S. 49'da, ilk konsil olan Kudüs Konsili'nde aldıkları kararla, dört mesele dışında Tevrat'ın hükümlerinin bağlayıcılığını kaldırmışlardır⁴. O günden beri Hıristiyanlar, Tevrat'ın hükümlerinin iptal edildiğine inanmakta, öte yandan, Aslî Suç ve Teslis gibi Hıristiyanlığın temel doktrinlerini Tevrat'tan delillendirmektedirler⁵.

Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki bu durum, daha sonra Müslümanlarla Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında cereyan etmiştir. İslam'ın kendi miraslarına sahip çıktığını, Kur'an'ın Tevrat'ın temeline oturduğunu gören Yahudiler hırçınlaşmış ve İslam'ı yoketmek için çeşitli entrikalara başvurmuşlardır. Yahudiler, o günden bugüne, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in bir derlemesi olduğunu, onun muhtevasını kendilerinden çaldığını iddia edegelmişlerdir⁶. Buna karşılık, Müslümanlar da Yahudilerin Tevrat'ı tahrif ettiğini savunmuş ve Yahudilerle polemige girmişlerdir. Biz burada, Müslüman kültürünün reddiye literatüründe önemli bir yer tutan "Tevrat'ın Tahrifi" meselesini çeşitli yönleriyle ele alacak ve Müslüman bilginlerin bu meseleyle ilgili görüşlerini, Yahudi cephesinden sağlamasını yaparak, bir kritiğe tâbi tutacağız.

A. İslâm'daki Tevrat Anlayışının Mahiyeti Hakkında Genel Bilgiler

1. Kelime Olarak "Tevrat"

Kur'an'da ve İslâmî literatürde, Yahudilerin kutsal kitabına ad olarak kullanılan "Tevrat" kelimesinin iki şekilde yazılışı/okunuşu vardır. Bunlardan biri "Tevrât" diğeri "Tevriye"dir. Bunların mânâsı da farklıdır. "Tevriye", "gizlemek"⁷; "Tevrat" ise, Ferra'ya göre, "ziya" ve "nur" anlamındadır. Kendisiyle hak sudur ettiği için bu kitap, "Tevrât" ismini almıştır⁸.

Bu kelime, Kur'an'da, daima "Tevriye" şeklinde yazılmakta, fakat "Tevrât" olarak telaffuz edilmektedir. Kelimenin yazılışı ile okunuşu arasında fark bulunmaktadır⁹.

4. Bkz. Resullerin İşleri, 15: 19-20.

5. Bkz. Saadya Gaon, The Book of Beliefs and Opinions, Arapça ve İbranice'den çevi. Samuel Rosenblatt USA 1976 (ikinci baskı) 8:9.

6. Bkz. Abraham Geiger, Judaism and Islam, Almanca'dan İngilizce'ye Çev: F.M. Young, Zohar Books, Tel-Aviv 1969.

7. Bkz. Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed El-Ezherî, Tehzîbu'l-Lugati, Kahire 1967, XV/304.

8. Bkz. Fahreddin Razi, Et-Tefsîru'l-Kebîr, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran?, VII/159.

9. İslâm müellifleri bu kelimeyi, çoğunlukla, "Tevrât" şeklinde yazmışlardır. Bkz. İbn Hazm, El Fasil Fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, Daru'l-Marefah, Beyrut 1986, I/198-199; Şehristânî, El-Milel ve'n-Nihal, Darul-Maferah, Beyrut 1990, I.

Kur'an'da "Tevriye" şeklinde yazılması dolayısıyla, klasik Arap dilcileri bu kelimenin fiil kalıbı hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Kökü'nün "Verâ" illetli sülasî fiiline dayandığında ittifak etmekle birlikte, hangi vezinden olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Gramercilerin tartışmasına temel olan konu, bu kelimenin "Tef'ile" vezninden mi, yoksa "Fev'ale" vezninden mi olduğudur. Basra ekolüne göre bu kelimenin vezni "Fev'ale"dir. Çünkü, bu veznin kullanımı Arap dilinde daha yaygındır. Onlara göre, "Tevrat"ın aslı "Vevrât"tır. Birinci "vav", "te"ye dönüşmüştür¹⁰. Kûfe ekolü ise, bu kelimenin "Tef'ile" vezninden "Tevriye" olduğunu ileri sürmüştür¹¹. Ferrâ da aynı görüştedir. Ona göre, Tayy Kalibesî'nin dilinde "Tef'ile" vezninden "Tevsiye" kelimesi "Tevsât", "Nâsiye" kelimesi de "Nâsât" şeklinde telaffuz edilmektedir¹².

Basra ve Kûfe ekolüne bağlı sarf ve nahivcilerin bu kelimenin vezni hakkındaki tartışmaları ve ihtilafları, kıraat imamlarına da yansımıştır. Kıraat imamları, bu kelimenin imâleyle mi, yoksa tefhîmle mi okunacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, imâle ile "Tevriye", bazıları da tefhîm ile "Tevrât" şeklinde okumuşlardır¹³. Ebu Amr, İbn Zevkân ve Kisâf, bütün Kur'an'da imale ile "Tevriye"; Nâfi ile Hamza bazen imâle, bazen de tefhîm ile "Tevriye" ve "Tevrât"; Kâlûn ise diğer imamlar gibi tefhîm ile, "Tevrât" şeklinde telaffuz etmiştir¹⁴.

Basra ve Kufe ekolünün görüşlerini tetkik eden bazı bilginler, Kur'an'daki "Tevrât/Tevriye" lafzının Arapça olmadığını ve bu kelimeye Arapça temel bulmaya çalışmanın beyhude olduğunu söylemişlerdir¹⁵. Meşhur Şîf müfessir el-Tabatabâî, bu lafzın İbranice kökenli bir kelime olduğunu belirtmiştir¹⁶.

Beyrut 1986, I/198-199; Şehristânî, El-Milel ve'n-Nihal, Darul-Maferah, Beyrut 1990, I/250-251. Arapça yazan bazı Yahudilerden Karaî Yakub el-Kirkisanî, "Tevriye" (bkz. Yakub el-Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr ve'l-Merakıb, Leningrad Devlet Halk Kütüphanesi ve British Museum'daki yazmalardan tahkik edip neşreden: Leon Nemoj, The Alexander Kohut Memorial Foundation, New York 1939, II. 19), Samirî Ebu'l-Feth ise bazen "Tevriye", bazen de "Tevrat" şeklinde yazmıştır. Bkz. Ebu'l-Feth, Tarihu Ebi'l-Feth, yazmalardan tahkik edip letince girişle neşreden: Eduardus Wilmar, Gothe MDCCCLXV, 6, 95 (Latince tam künyesi: Abul Fathî, Annales Samaritanî, Editid et Prolegomeis, Instruxit Eduardus Wilmar, Gothe MDCCCLXV).

10. Bkz. Muhammed Murtaza ez-Zebidî, Tacu'l-Arus, Mısır 1306, X/389; El-Ezherî, XV/307-308; İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, Beyrut?, III/917, (IV Cilt).

11. Bkz. Ez-Zebidî, X/389.

12. Bkz. El-Ezherî, XV/308; Ez-Zebidî, X/389.

13. Bkz. Fahreddin Razi, VII/159.

14. Bkz. El-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Editid Indicibusque Instruxit. H.O. Fleischer, Biblio Verlag Ornabrück 1968, I/144.

15. Bkz. Ez-Zebidî, X/389.

16. Bkz. Muhammed Hüseyin el-Tabatabâî, el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut

Son dönem dilcilerin çoğu, bu lafzın İbranice “Torah” kelimesinin Arapçalaşmış bir şekli olduğu kanaatindedir¹⁷. Kastedtiği anlam itibarıyla, en doğrusu ve en ilmi olanı da budur. Çünkü, Yahudiler’in “Torah” dedikleri kutsal kitabı tanımlamak için kullanılmaktadır.

2. Tevrat Musa’ya Verilen Kitap mı?

Kur’ân’da, onsekiz yerde zikredilen “Tevrât” kelimesinin anlamı ve kapsamı açık değildir. Bu kelimenin kullanıldığı âyetlerden, Tevrat’ın Benî İsrail’e indirilmiş bir kitap olduğu anlaşılacakla birlikte, hangi peygamber vasıtasıyla verildiği meselesi kapalıdır. İncil’in İsa’ya, Zebur’un Davud’a verildiği apaçık belirtilmekteyken, Tevrat’ın verildiği peygamber ismi zikredilmemiştir. Kur’ân âyetlerinden, Tevrat’la Musa’ya verilen “kitap”ın mı, yoksa Eski Ahid’in mi (Tanakh) kasedildiğini anlamak zordur. Muhtevası ve kapsamı hakkında detaylı bilgi bulunmadığından, bugün Yahudiler’in elinde mevcut olan Eski Ahid’le karşılaştırıp hangi bölümüne tekabül ettiğini çıkarmak da kolay değildir. Bununla birlikte, Tevrat inmezden evvel Yakub’un kendi nefesine haram kıldığının dışında bütün yiyeceklerin İsrailoğullarına helâl olduğunu bildiren âyet¹⁸, Eski Ahid’in ilk beş kitabı olan ve Musa’ya atfedilen Tevrat’ın (Torah=Pentatök) Tekvin, 32:33. cümlesine tekabül etmektedir¹⁹. Tevrat’ta İsrailoğulları için cana can, göze göz, dişe diş, buruna burun, kulağa kulak karşılığında kısasın farz kılındığını bildiren Mâide 45. âyet de, Tevrat’ın Levililer (Vayıkra=Torat Kohanim) 24:19-21. cümlelerine tekabül eden bir âyettir. Bu iki âyetin dışında Kur’an’da, Tevrat’ın muhtevasına açıkça değinen başka âyet bulunmamaktadır. Bundan dolayı, bu iki âyetten hareket ederek, Kur’an’daki “Tevrat”ın neye delâlet ettiğini belirleyebilmek zordur. Kur’an’da, Musa’ya verilen “kitap” için “Tevrat” isminin kullanılmaması ve sadece “El-Kitap”²⁰ denilmesi bu zorluğu daha da artırmaktadır.

1983 (Beşinci Baskı), III/9. Arapça’daki yabancı lafızlar üzerine karşılaştırmalı ve titiz bir çalışma yapmış olan Ebu Mansur El-Cevâlikî (465-540 H.), Arapça’ya giren yabancı kelimeler arasında “Tevrat” kelimesine yer vermemiştir. Cevâlikî, buna karşın, “İncil” kelimesinin yabancı bir kelime olduğunu ileri sürmüştür (bkz. Cevâlikî, El-Muarrab Mine’l-Kelâmi’l-A’cemiyy Alâ Hurufi’l-Mu’cem, Beyrut 1990). Cevalikî’nin eserine hâşiye hazırlayan İbrâhim es-Samarâî de “Tevrat” kelimesine yer vermemiştir (bkz. es-Samarâî, Fi’t-Ta’rib ve’l-Muarrab, Beyrut 1985). Bu konuda ayrıca bkz. Ömer Rıza Kahlâle, El-Alfâzu’l-Muarraba ve’l-Mevsuatu’l-Vâridatu fi’s-Senavâti’l-Aşr er-Râbia, Dimaşk 1972.

17. Bkz. Ahmet Rıza, Mu’cemu Metni’l-Luğati, Beyrut 1958, I/414; Butros el-Bustanî, Kitabu’l-Muhîti’l-Muhîti, Beyrut 1870, I/176; Tobiya el-Anisî el-Halebî el-Lübnanî, Kitabu’l-Teysîr el-Alfâz el-Dâhiliyye fi’l-Luğati’l-Arabiyye Maa zikri Aslihi bi Hurûfihâ, Lübnân 1932, 19. Bu konuda ayrıca bakınız. Yaşar Kutluay, İslam ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1945, 114

18. Bkz. El-i İmrân, 93.

19. Bkz. Tekvin, 32:33.

20. Bkz. İsrâ, 2; Mü’minun, 49; Furkan, 35; Kasas, 43; Secde, 23; Saffat, 117; Fus-

Müfessirler, Kur'an'daki "El-Kitab"ın mahiyeti hakkında çeşitli yorumlar getirmişlerdir. Kur'an'da, Bakara Suresi'nin ikinci âyetinde ilk defa zikri geçen "El-Kitab" hakkında yorum yapan müfessirlerden bazıları, buradaki bu lafız gaybî bir lafız olduğunu, bazıları da Tevrat ve İncil'e işaret ettiğini ileri sürmüştür. Müfessirlerin çoğunluğu ise, buradaki "El-Kitab"ın Kur'an olduğunu belirtmiştir²¹. Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, Bakara Suresindeki "El-Kitap" lafzını esas alarak, bu lafız hakkındaki daha kesin bir yorum getirmiştir. Ona göre, buradaki "El-Kitab" dan kasıt, mutlak surette, Kur'an'dır. Kur'an, "El-Kitap" olarak tanımlanabilecek tek kitaptır. Diğerleri, bu lafızla tanımlanmaya layık değildir. Bunun içindir ki, Müslümanlar arasında, "El-Kitab" denilince, ancak, Kur'an anlaşılır. Hatta, Hadislere bile kitap denmez, Sünnet denir²².

Hamdi Yazır, bundan sonra, "El-Kitab"ı şöyle tarif etmiştir: "Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi vesellem Efendimize inzal edilmiş olup, her bir suresi i'caz ifade eden ve ondan bize tevatüren menkul ve o suretle Mushaflarda mektub bulunan nazmı belîğ ki, hem mecmuuna, hem ba'zına ıtlak olunur"²³.

"El-Kitab"ı bu şekilde tarif etmekle birlikte, Hamdi Yazır, "Ona Kitabı, Hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğretti"²⁴ âyetindeki "El-Kitab"ı, kitabet manasında yazı olarak yorumlamıştır. Ona göre, buradaki "El-Kitab", İsa'ya yazı yazmanın öğretildiği mânâsına gelmektedir²⁵. O, Bakara Suresindeki "Musa'ya o kitabı ve furkanı verdik" âyetinde geçen "El-Kitab"ı ise, Tevrat olarak açıklamakta ve Musa'ya verilen "Kitab"ın Tevrat olduğunda ihtilafın bulunmadığını belirtmektedir²⁶.

Netice olarak, Muhammed Hamdi Yazır'ın ifade ettiği gibi, müfessirlerin, hemen hemen tümü, Musa'ya "kitap" verildiğini bildiren âyetlerdeki "El-Kitab"ı Tevrat olarak açıklamıştır²⁷. Onlardan hiçbirisi,

21. Bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkani, Fethu'l-Kadir, Daru'l-Fikr, Beyrut 1973, I/33 (v cilt); Tabrasi, Mecmaul Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an, Mektebetu'l-İlmiyyeti'l-İslamiyye, Tahran?, I/36 (V cilt).

22. Bkz. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I/162.

23. Bkz. Hamdi Yazır, I/162.

24. Ali İmran, 48.

25. Bkz. Hamdi Yazır, II/1103.

26. Bkz. Hamdi Yazır, I/352.

27. Bkz. Şevkanî, I/85; Tabrasi, I/111; Muhammed Ali Es-Sâbunî, Safvetu't-Tefâsir, Beyrut 1981, I/58;

İncil'in İsa, Zebur'un Davud'la²⁸ birlikte zikredilmesine rağmen, Tevrat'ın Musa ile birlikte zikredilmemesinin sebebi üzerinde durmamıştır.

Bütün bunlardan, Kur'an'da Musa'ya verildiği belirtilen "El-Kitab" ile Tevrat arasındaki münasebet hususunda, açıklanması zor, önemli bir problemin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kur'an, Tevrat'ın Musa'ya verildiğini açıkça bildirmediği gibi, Tevrat'ın muhtevası hakkında detaylı bilgi de vermemektedir. Bunun yanında, Yahudilerin elinde mevcut olan kitapların hangilerininin Tevrat'a dahil olup olmadığı hususunda bir açıklamada da bulunmamaktadır. Bu yüzden, Tevrat'ın mahiyeti ve kapsamı hakkında açık bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Fakat, İsa döneminde derlenen Eski Ahid'in, Kur'an'ın geldiği dönemde son şeklini almış olduğu, tarihen sabittir. O zamanki Yahudiler, "Tevrat"ın İbranice karşılığı "Torah"dan, Tanahk'ın (Eski Ahid) tümünü anlamaktadırlar. Dolayısıyla, Yahudilerle münazarada Kur'an, onların diliyle hitap etmiş²⁹, bir tashihde bulunmamış ve "Tevrat" lafzını onların anladığı anlamda kullanmıştır³⁰, denilebilir. İçinde "Tevrat" lafzı geçen ayetlere baktığımızda, altısının hitap zamanının Hz. İsa, onunun hitap zamanının ise Hz. Muhammed'in nübüvvet döneminin olduğu farkedilmektedir. İçinde Tevrat lafzı geçen ayetlerin muhatabı, Hz. İsa ile Hz. Muhammed dönemindeki Yahudilerdir. Daha önceki Yahudilerin söz konusu edildiği âyetlerde ise, "Tevrat" yerine, "El-Kitap" lafzı geçmektedir³¹. Bununla birlikte, Hz. Muhammed dönemindeki Yahudilere hitap eden bazı âyetlerde de "El-Kitap" lafzı bulunmaktadır. Bu âyetlerdeki "El-Kitap" lafzının "Tevrat"dan bedel olduğu anlaşılmaktadır³².

Netice olarak, içinde Tevrat lafzı geçen onaltı âyetle Hz. İsa ve Hz. Muhammed zamanında Yahudilerin elinde mevcut olan vahiy mecmuu kitaplar kastedilmektedir. Kur'an herhangi bir ayıklamada bulunmadığına göre, bu vahiy mecmuu kitapların içine, Musa'nın, İşıya'nın, Yerem-

28. Muhammed Hamdi Yazır, İsra Suresi'nde Zebur'un Hz. Davud'un ismiyle birlikte zikredilmesinin hikmeti üzerinde durmuştur. Ona göre, bunun üç sebebi vardır. Bu üç sebepten biri şudur: Kureys, Peygambere karşı mücadele için Yahudilere müracaat ediyor. Yahudiler de "Musa'dan sonra peygamber, Tevrat'tan sonra kitap yoktur" diyorlardı. Bu âyetle onların iddiası nakzedilmiştir (bkz. Hak Dini Kur'an Dili, V/3182). Hamdi Yazır, bu açıklamasının kaynağını belirtmemiştir. Yahudilerin Tevrat'tan başka kitap tanımadıkları açıklaması, tutarlı değildir. Çünkü Zebur, Yahudiler nezdinde Tevrat'tan sonra en önemli kitaptır.

29. Muhammed Abduh, Allah'ın Kur'an'da, ayetlerin indiği dönemde yaşayan topluma kendi terimleri ve dilleri ile hitap ettiğini belirtmektedir. Bkz. J.J.G. Jansen, Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar, çev: Halilrahman Açar, Ankara 1993, 65.

30. Krş. Hüseyin Atay, İslam'ın İnanç Esasları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Fak. Yay., Ankara 1992, 169-170.

31. Mesela bkz. Nisa, 54; Araf, 169; Gâfir, 53; Nahl, 45.

32. Bu âyetler şunlardır: Bakara, 44, 78, 146; Ali İmran, 78; Nisa, 15.

ya'nın, Eyup'un, Samuel'in ve Eski Ahid'de yeralan diğer bir çok peygamberin kitapları girmektedir. Bütün bu kitapların mecmuuna Kur'an'da "Tevrat" denmektedir.

Kur'an'da muhtevası ve sınırları tam olarak açık olmayan "Tevrat"ın Hadis külliyatındaki durumu daha karmaşıktır. İbn Mace, Ebu Davud, Buhari ve Müslim'de, "Tevrat"ın Musa'ya verilmiş bir kitap olduğu açıkça belirtilmektedir³³. "Biz Tevrat'ta şöyle buluyoruz" diye başlayan hadislerle bakıldığında, bu hadislerin çoğunun konusunun recimle ilgili olduğu görülmektedir³⁴. Dolayısıyla, bu hadislerdeki "Tevrat" lafzından, Eski Ahid'in Musa'ya verildiğine inanılan ilk beş kitabının kastedilmiş olduğu anlaşılabilir. Ancak, Nesâî'de nakledilen bir rivayet, bunun tersini göstermektedir. Kâ'bu'l-Ahbar, bu rivayette, denizi Musa'ya yol eden Allah'a yemin ederek, şöyle demektedir: "Tevrat'ta, Davud A.S.'in namazdan sonra şöyle dua ettiğini buluyoruz: Allah'ım, cehennem azabından ve zalimlerin zulmünden korunmak için bir sığınak yaptığın dini mi benim için hayırlı kıl. Rızkımı temine vasıta kıldığın dünyayı da benim için hayırlı yap..."³⁵. Kâ'b, Musa'dan üç veya dört asır sonra yaşamış olan Davud'a ait bir duayı "Musa Kitabı"ndan (Torah=Pentatök) zikretmeyecek kadar akıllı ve bilgilidir. O, Davud'un bu duasının Mezmurlar'da yeralması gerektiğini bilmektedir.

Ka'bul-Ahbar hakkındaki şüpheler ileri sürülerek, Nesâî'de yeralan bu rivayetin sağlam delil olamayacağı iddia edilebilir. Ancak, Tevrat'ın muhtevası hakkında bilgi veren şahıslara bakıldığında, bu kimselerin, genellikle, Yahudi, veya, Kabu'l-Ahbar ve Vehb İbn Münebbih gibi, Yahudi kökenli olduğu görülmektedir. Ebu Davud'da nakledilen recm rivayetinde, Tevrat'ta recmin yazılı olduğunu söyleyenler, Suriya isimli bir Yahudinin iki oğludur³⁶. Bunların dışında, Yahudi veya Yahudi kökenli olmayıp, Tevrat'ta bizzat okuduğunu belirterek Tevrat'ın muhtevası hakkında bilgi veren kimseler de vardır. Cabir b. Abdilleh³⁷ ve Abdullah b. Amr El-Âs³⁸, bunların başında gelmektedir. Bu şahısların Tevrat hakkındaki bilgiyi nereden elde ettiği, İbranice bilip bilmediği meçhuldür. Ancak, onlardan nakledilen hadis metinlerine bakıldığında, yapı olarak, Kab'dan nakledilenlere benzediği görülmektedir. Meselâ, Darimî'de, Kur'an'ın fazileti ile ilgili Kab'dan nakledilen bir metinde yeralan ifade-

33. Bkz. İbn Mace, Sünen, Çağrı Yayınları, İst. 1981, Mukaddime 10:80; Ebu Davud, Sünen, Çağrı Yayınları, İst. 1981, Kitabı'l-Akdiyye, 27; Buhari, Sahih, Çağrı Yayınları, İst. 1981, Tevhid, 19; Müslim, Sahih, Çağrı Yayınları, İst. 1981, Kitabı'l-Hudud, 28.

34. Bkz. Ebu Davud, Hudud, 26 (Recmu'l-Yehudeyn); Buharî, Tefsiru'l-Kur'an: Ali İmrân, 6.

35. Nesâî, Sünen, Çağrı Yayınları, İst. 1981, Sehv, 89.

36. Bkz. Ebu Davud, Sünen, Hudud, 26 (Recmu'l-Yahudeyn).

37. Rivayetleri için bkz. Ebu Davud, Sünen, Hudud, 26 (Recmul Yahudeyn).

38. Rivayetleri için bkz. Buhari, Sahih, Kitâbu'l-Buyu, 50; Tefsiru'l-Kur'an, Feth,

lerle yine Kur'an'ın fazileti ile ilgili olarak Buhari'de Abdullah b. Amr El-Âs'dan nakledilen rivayet metni arasında çok büyük benzerlik bulunmaktadır³⁹.

Netice olarak, Hadis külliyyatındaki "Tevrat" lafzının kapsamı da, Kur'an'da olduğu gibi, kapalıdır. Hadislerde, Kur'an'dan farklı olarak, "Tevrat"ın Musa'ya verildiği açıkça ifade edilmektedir. Ancak, Musa'ya verilen "Tevrat"la, Eski Ahid'in ilk beş kitabının mı, yoksa tümünün mü kasdedildiği anlaşılmamaktadır. Zira, Yahudilerin elinde o zaman mevcut olan kitapların hangilerinin Musa'ya verilen "Tevrat"a dahil olduğu hususunda, Hadisler'de de herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Tevrat'ın muhtevası hakkında bilgi veren kimselerin Yahudi veya Yahudi kökenli olması sebebiyle, Yahudilikteki anlayışın Hadis külliyyatına yansıdığı düşünülebilir. Muhtemelen, Hadis külliyyatındaki "Tevrat" mefhumu, Eski Ahid'in bütününe ifade etmektedir. Müslüman bilginler ise, genelde, "Tevrat" lafzıyla Eski Ahid'in ilk beş kitabını kasdetmektedirler⁴⁰.

B. Müslüman Bilginlere Göre Tevrat'ın Tahrifi Meselesi

Tevrat'ın tahrifi meselesinde Müslüman bilginler üç farklı görüş beyan etmişlerdir. Bazıları, Tevrat'ın ekseri kısmının, lafız ve mânâ bakımından tahrif edildiğini iddia etmiştir. Onlara göre, bu kitabı Allah'a atfetmek, O'na iftira etmek demektir. Bu kitap hürmete layık değildir, bilakis onunla teharetlenecek caizdir. Bunun aksi kanaate sahip olanlara göre ise, tahrif ve tebdil Tevrat'ın lafzında değil, tefsirinde meydana gelmiştir. Bu iki grup arasında orta bir yer tutan üçüncü bir grup, Tevrat'ın lafzının pek az kısmının tebdil edildiği, asıl tebdil ve tahrifin onun tefsirinde meydana geldiği kanaatine varmıştır⁴¹. Biz bu çalışmada, bu üç gruptan bazılarının görüşlerini burada ele alacak ve yeri geldiğinde, Yahudi kaynaklarından onların görüşlerinin sağlanmasını yapacağız.

1. Tevrat'ın Ekseri Kısmının Tahrif Edildiğini Savunanlar

a. İbn Hazm (Ö.H. 456/M. 1064)

Tevrat'ın çok kısmının lafız ve mânâ bakımından tahrif edildiğini savunan grubun başında İbn Hazm gelmektedir. İbn Hazm, Tevrat'ı sistem-

39. Bkz. Darimi, Sünen, Fedailu'l-Kur'an, 1; Buharî, Sahih, Tefsiru'l-Kur'an, Feth, 3.

40. Abraham Geiger, Ahmed ben Abdulhalim isimli birinin elyazması eserinde, İslam kültüründe Hz. Muhammed'in sıfatlarıyla ilgili olarak bahsedilen Tevrat lafzının bütün Eski Ahid'i kapsar şekilde tarif edildiğini belirtmekte ve bu tarifin metinlerini vermektedir. Bkz. Geiger, Judaism and Islam, 32, 4. dipnot.

41. Müslüman bilginlerin Tevrat'ın tahrifi ve tebdili meselesindeki görüşlerinin detayı hakkında bkz. İbn Teymiyye, El-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesih, Kahire 1964, I/359-368. Krş. Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II", Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Der. Sayı V, Ankara 1982, 254-256.

li bir şekilde tenkid eden ve tahrif meselesini geniş bir şekilde ele alan ilk Müslüman bilgindir⁴². Tevrat hakkındaki bilgisinin doğruluğu Yahudi araştırmacılar tarafından da takdir edilen⁴³, modern kritikçilerin usullerine yakın bir usulle Tevrat'ı detaylı olarak kritik eden İbn Hazm⁴⁴, her konudaki aşırı ve keskin ifadesiyle, Yahudilerin "Hamışa Humşey Tora" (Tevrat'ın Beş Kitabı) dedikleri ve Musa'nın Tevrat'ı olduğunu söyledikleri Tevrat'ın mel'un ve mekzup bir kitap, yazıcısının ise Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına hakaret eden bir zındık olduğunu belirtmiştir⁴⁵. O, Tevrat'ın metninde tahrif ve tebdilin olmadığını ileri süren Müslümanları cahillikle, Kur'an ve Sünnete gereken ihtimamı göstermemekle suçlamıştır⁴⁶. İmam Nevevî gibi bazı Müslüman alimler Kur'an'a gösterilen saygının Tevrat ve İncil'e de gösterilmesini, bu kitaplara küfreden kimsenin kafir olacağını belirtirken⁴⁷, İbn Hazm, tahrif edilmiş kitaplara hürmet gösterilemeyeceğini söylemiştir. O, "Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal" isimli eserinin Tevrat'ın tetkikine ayırdığı yüzonsekiz sayfalık bölümünde, Tevrat'taki tarihî ve sayısal çelişkileri bir bir ortaya koymuş, Yahudilerin elinde bulunan Tevrat nüshalarının Hz. Musa'ya ait olmadığını ispat etmeye çalışmıştır⁴⁸. Onun bu çalışmaları, Avrupa'da Tevrat'a yapılan ilk tenkid girişimlerinin prototipini oluşturmuştur⁴⁹.

İbn Hazm'ın tenkid noktalarından bazıları, Yahudi bilginlerin de dikkatini çekmiştir. Bunlardan biri, Yakub'un çocuklarının sayısı ile ilgilidir. İbn Hazm, Yakub'un otuzüç çocuğunun bulunduğu belirtilen Tekvin 46:15. cümleinin yanlışlığını tesbit etmiş, Tekvin'de adları belirtilen Yakub'un çocuklarının sayısının aslında otuzüç değil, otuziki olduğunu ortaya koymuştur⁵⁰. Karaî⁵¹ Yahudilerden İsmail el-Ukbarî de, yaptığı tetkikler sonucu, Tekvin'in ilgili cümlesinin yanlış olduğunu belirtmiş ve bu cümlelerin "Kızları ve oğulları, hepsi otuzüç idi" değil, "kızları ve oğulları, hepsi otuziki idi" şeklinde olması gerektiğini söylemiştir⁵².

42. Bkz. İbn Hallikan, Vefayâtu'l-Ayân, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1970, III/329.

43. Bkz. H. Hirschfeld, "Mohammed and Criticism of The Bible", The Jewish Quarterly Review, The Original Series as Published in England, Ktav Publishing House, New York 1966, yıl 1901, XIII/228.

44. Bkz. Goldziher, agm. 260.

45. Bkz. İbn Hazm, Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, Daru'l-Merfa, Beyrut 1986, I/155.

46. Bkz. İbn Hazm, I/215.

47. Goldziher, agm. 256.

48. Bkz. İbn Hazm, I/116-224.

49. Goldziher, agm. 260.

50. İbn Hazm, I/143-150.

51. Karaî, İslam sonrasında Irak'da ortaya çıkmış Karaîm (Karailer) mezhebine bağlı olan kimsedir. Karaîm mezhebine mensup olanlar, Rabbanî Yahudilerin vahiy mahsulü saydığı Talmudu ve diğer Rabbanî kaynakların otoritesini kabul etmezler.

52. Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr, I:15.1.

İbn Hazm, Tesniye kitabının son babında Musa'nın ölümünün ve definin anlatılmasına, "Onun kabrini şimdiye kadar hiçkimse bilmedi. Musa öldüğünde yüzyirmi yaşında idi" gibi ifadelerin yeralmasına dikkat çekerek, bu kitabın Musa'ya indirilmiş kitap olamayacağını âşikar olduğunu savunmuştur. O, Tevrat'ın bu kısmının, onun, çok uzun zaman sonra, başka biri tarafından telif edildiğini açıkça gösterdiğini ileri sürmüştür. İbn Hazm'ın dikkate sunduğu Tevrat'ın bu son kısmı, Yahudiler arasında da çok önceden tartışma konusu olmuştur. Rabbiler⁵³ Tesniye'nin "Musa burada öldü"⁵⁴ cümlesi de dahil, son sekiz cümlesinin yazılması ve yazarı konusunda iki farklı yorum getirmişlerdir. Yeşu Kitabı'nın "Ve Yeşu bu sözleri Allah'ın Tevrat Kitabı'na yazdı"⁵⁵ cümlesini temel alan bazı rabbiler, Tesniye'nin bu son sekiz cümlesini Yeşu'nun yazdığına hükmetmişlerdir. Bu görüşte olan rabbiler, Musa'nın, öldükten sonra, "Musa burada öldü" cümlesini ve takibeden cümleleri yazmasını mümkün görmemişlerdir. Onlara göre Musa, bu cümleye kadar olan kısmı yazmış, sonrasını ise Yeşu tamamlamıştır⁵⁶. Rabbi Şim'on ve Rabbi Meir⁵⁷ gibi bazı rabbiler ise, Tevrat'ın "ve Musa bu Tevrat'ı yazdı"⁵⁸ ve "Bu Tevrat kitabını al"⁵⁹ cümlelerini delil göstererek bu görüşe karşı çıkmışlardır. Rabbi Meir, Tevrat'ın bir harf dahi eksik olarak Musa'ya verilmiş olmasını mümkün görmemiştir. Ona göre Allah, Musa'ya anlatmış; Musa, ölmeden önce, ölümüyle ilgili kısmı bu şekilde yazmıştır⁶⁰. Rabbi

53. İbranice "Rabbî" kelimesinin asıl kökü "Rav"dır. "Rav", "efendi", "üstad" demektir. "Rabbî" ise, "efendim", "üstadım" anlamlarına gelmektedir. Yahudi kültüründe bu terim, Müslüman kültüründeki "imam" terimi gibi, geniş anlamda kullanılmıştır. Yahudiliğin fıkıh kurallarını tesbit eden Mişna bilgini hahamlara "Rabbî" dendiği gibi, Havrada ibadeti yöneten sıradan bir hahama da bu ünvan verilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Yacov Newman-Gavriel Sivan, *Judaism A-Z: Lexicon of Terms and Concepts*, Jerusalem 1980, 179-179. Rabbilerin menşei ve tarihçesi hakkında ayrıca bkz. Jacob Neusner, *There We Sat Down: The Story of Classical Judaism In the Period In Which It Was Taking Shape*, Abingdon Press, Nashville 1972, 51-54.

54. Tesniye, 34:5.

55. Yeşu, 24:26.

56. Bkz. Talmut Bavli (TB), İbranice-İngilizce çevirinin genel editörü Yehezkel (İzidor) Epstein, Soncino Press, London 1984-1990, Baba Batra, 15a; TB, Menahot, 3a; TB, Makkoth, 11a. Sifre on Deuteronomy, Giriş ve Notlarla İbranice'den çev: Reuven Hammer, USA 1986, Piska 357. XII. asırda İspanya'da yaşayan ve Rabbanî Yahudiliğin önde gelen tefsircilerinden biri olan Abraham İbn Ezra (1092-1167), Tesniye'nin son sekiz cümlesinin yazarının Yeşu olduğu kanaatindedir. Ona göre, İşaya Kitabı'nın son yirmialtı bâbının yazarı da İşaya değildir. Bkz. Bernard M. Casper, *An Introduction To Jewish Bible Commentary*, London 1960, 71.

57. Rabbî Meir, Tannaîm'in üçüncü neslindedir. Önce Rabbi Yismael'in, daha sonra da Rabbi Akiba'nın öğrenciliğini yapmıştır. Rabbi Meir, Mişna'yı, Akiba ekolünün öğretilerine göre, ilk defa derleyen kimsedir. Onun çalışması, Rabbi Yehuda Ha-Nasi'ye temel olmuştur. İsmi Mişna'da en çok zikredilenlerdendir. Bkz. Herman L. Strack, *Introduction to the Talmud and Midrash*, New York 1983, 115.

58. Tesniye, 31:9.

59. Tesniye, 31:26.

60. Sifre, on Deuteronomy, Piska, 357.

Şimon da, Rabbî Meir gibi, "Musa burada öldü" cümlesinden itibaren Allah'ın Musa'ya dikte ettirdiğini ve Musa'nın, bu son bölümü, öncekiler gibi tekrarlamaksızın, ağlaya ağlaya, yazdığını söylemiştir⁶¹. Diğer bazı rabbiler ise, Musa'nın ölmediğini, yükselere çıkıp kalan kısmı oradan tamamladığını iddia ederek bu durumu kurtarmaya çalışmışlardır⁶².

İbn Hazm, Tevrat'ın metnini çeşitli açılardan tetkik ettikten sonra, onun tarihini ele almıştır. Eski Ahid'de anlatılanlardan hareket ederek İbn Hazm, Yahudilerin bir devlete sahip olduğu dönemlerde bir tek Tevrat nüshasının bulunduğunu, onun da baş kohenin yanında olduğunu belirtmiştir⁶³. Onun anlattığına göre, putperestliğe meyleden krallardan Yehuhaz ben Yoşiya baş kohenden Tevrat'ı almış ve ondan Allah'ın isimlerini çıkarmıştır. Ondan sonra yerine geçen Elyakim ben Yoşiya da onu yakmıştır⁶⁴.

İbn Hazm'ın bu anlattıkları Eski Ahid'de yer almamaktadır⁶⁵. Ancak Babil Talmudu'nda İbn Hazm'ın anlattıklarına benzer bilgiler bulunmaktadır⁶⁶. Bu bilgiler, olayın faileri farklı da olsa, İbn Hazm'ın söylediklerini doğrulamaktadır⁶⁷.

İbn Hazm'ın Yahudi kaynakları tarafından doğrulanan diğer bir görüşü, Yahudilerin devlete sahip olduğu dönemde Baş Kohen'in (Kohen Ha-Gadol) yanında bulunan Tevrat nüshası dışında başka nüshanın bulunmadığı iddiasıdır. İbn Hazm'dan iki asır önce yaşamış olan Karaî Yakub el-Kirkisanî'nin⁶⁸ Kitabü'l-Envâr ve'l-Merâkıb isimli eserinde verdiği bilgiler, onun bu iddialarını teyid etmektedir. Kirkisanî, Arapça yazdığı Kitabü'l-Envâr ve'l-Merâkıb isimli eserinde, Yahudilikte ana grubu oluşturmuş Rabbanî⁶⁹ Yahudilerin şu iddialarda bulduklarını nakletmektedir:

Rabbanîler, bugün Yahudilerin elinde mevcut olan Tevrat'ın

61. TB, Menahot, 3a.

62. Sifre on Deuteronomy, Piska, 357.

63. Bkz. İbn Hazm, I/193.

64. İbn Hazm, I/193.

65. Yoşiya'nın oğulları Yehuhaz ile Elyakim'in krallıkları, II. Krallar'da ve II. Tarihler'de anlatılmaktadır. Bkz. II. Krallar 23. Bap; II. Tarihler 36. Bap.

66. Bkz. TB, Sanhedrin, 102b; TB, Sanhedrin, 103b. Ayrıca bkz. Midraş Rabah (MR), Hazırlayan: Moşe Uriyah Mayerkin, Hotsaat Yavneh, Tel Aviv 1956-1964, Ester Rabah, X:11; Ruth Rabah, X:7.

67. Babil Talmudu'ndaki ve diğer Rabbanî kaynaklardaki bu olayla ilgili bilgiler için "Tevrat'ın Tahrifi hakkında Yahudilerin Görüşleri" kısmına bakınız.

68. X. Asırda yaşamış olan Yakub el-Kirkisanî, Karaî bilginlerin önde gelen isimlerinden biridir. Onun, Arapça Kitabü'l-Envâr ve'l-Merâkıb isimli eseri, Karaîlik literatüründe önemlidir. Kirkisanî, bu eserin bir ve ikinci kitaplarında Yahudi mezhepleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca, Rabbanî Yahudiliği, gayet ilmî metodlarla, tenkid etmiştir. Diğer son üç kitapta ise, Karaîliğin esaslarını açıklamıştır.

69. "Rabbanî" terimi, ibranice'deki "Rav" ın (efendi, üstad) Aramca karşılığı olan "Rabban" kelimesinden türetilmiş bir isimdir; "Rabbilere ait olan" manasına gelmektedir.

Musa'ya verilen Tevrat olmadığını iddia etmişlerdir. Tevrat'ın Tesniye Kitabı'nın "Musa bu Tevrat Kitabını yazdı ve onu Kohenlere verdi"⁷⁰ âyeti ile "Bu Tevrat Kitabını alın ve onu Rab Allah'ın Ahit Sandığı'nın yanına koyun"⁷¹ âyetini delil getiren Rabbanîler, Musa'nın bir tek nüsha yazdığını ve Yahudilerin elinde krallıkların sonuna kadar (güneydeki son Yehuda krallarından Yoşiya'nın krallığına kadar) başka Tevrat nüshası bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Rabbanî Yahudiler, bu iddialarına destek olarak Tevrat'tan ve Eski Ahid'in diğer kitaplarından başka deliller de getirmişlerdir. Tevrat'tan getirdikleri diğer bir delil, "Ve, vaki olacak ki, krallığının tahtına oturduğu zaman Kohenlerin ve Levililerin önünde olandan bu Tevrat'ın bir nüshasını bir kitaba yazacak"⁷² âyetidir. Rabbanîler, bu ayetten hareketle, insanların elinde bir nüshadan fazla Tevrat bulunmadığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, eğer İsrailoğullarının elinde birden fazla nüsha mevcut olsaydı, kralın, tahta çıktığı zaman Kohenler'den ve Levililer'den Tevrat yazması emredilmiş olmazdı.

Her yedi senede bir defa Tevrat'ın okunmasını emreden Tesniye 31:10-11. âyetleri de, onların bu konuda getirdiği delillerdendir. Onlar, devletin bulunduğu günlerde herkesin yanında Tevrat nüshası mevcut olsaydı, herkes Tevrat'ı kendiliğinden okur, dolayısıyla, her yedi senede bir defa Tevrat okunması emredilmezdi, demişlerdir⁷³.

Kiskisanî, Rabbanî Yahudilerin bu görüşlerine, Kohen Hilkiya'nın Kral Yoşiya zamanında Mabel'de Tevrat'ı bulması hadisesini de delil olarak getirdiklerini zikretmektedir. Eski Ahid'in II. Krallar ve II. Tarihler Kitaplarında anlatılan bu olayda⁷⁴, Kohen Hilkiya'nın "Rabbin Evinde Tevrat Kitabı'nı buldum"⁷⁵ ifadesi yer almaktadır. Rabbanî Yahudiler, Hilkiya'nın bu ifadesine dikkat çekerek, Tevrat ümmetin elinde yaygın olsaydı, Hilkiya "Tevrat'ın Kitabı'nı buldum" sözünü söylemez, "Tevrat'ın bir kitabını buldum" derdi, iddiasında bulunmuşlardır. İfadelerinden bir Rabbanîyle tartıştığı anlaşılabilir. Muhatabının, özetle, ona şöyle söylediğini nakletmektedir. "Bana öyle geliyor ki, ümmetin elinde bugün mevcut olan Tevrat, Musa'nın getirdiği Tevrat değildir. (Devletin bulunduğu günlerde) Tevrat tek nüsha idi. Bu nüsha, ya Mabel'in tahribiyle yok olmuş, ya da 'Kral Yoşiya, sonun geldiğini, düşmanın Beyt'i yıkaca-

Biz, bu terimi, çalışmamızda, iki anlamda kullandık. Birincisinde, bu terimin lugat anlamını kastedtik. "Rabbanî kaynaklar" deyimini, bu anlama dahil olmaktadır. İkincisinde ise, "geleneği kabul eden, öncekilerin mirasına bağlı olan" anlamında, Yahudilikteki Ortodoks anlayışı benimseyen dinî mezhebi tanımladık. "Rabbanî" ve "Rabbanî Yahudilik" deyimleri bu anlamdadır. Rabbanîlik hakkında bkz. Neuser, *There We Sat Down*, 101-108, 137-140.

70. Tesniye, 31:9.

71. Tesniye, 31:26.

72. Tesniye, 17:18.

73. Kirkistanî, *Kitabu'l-Envâr*, II: 19.1

74. Bkz. II. Krallar, 22:8-11; II. Tarihler, 34:14-19.

75. II. Tarihler, 34:15.

ğını anlayınca, gasbedilmesinden veya yakılmasından korktuğu için Ahit Sandığı'nı (Tevrat'la birlikte) gömdü⁷⁶ denildiği gibi, gömülmüştür⁷⁷.

Rabbanîlerin görüşlerini bu şekilde nakleden Kirkisanî, sonra onlara cevap vermeye çalışmış ve onlarla polemige girmiştir⁷⁸. Fakat, Eski Ahid'in II. Tarihler ve II. Krallar kitaplarında anlatılan Kohen Hilkiya'nın Mabed'de bulunduğu Tevrat deliline cevap verememiş, sadece, bu hikaye, onların iddiasında bir şeye delil olmaz, demekle yetinmiştir⁷⁹.

Kirkisanî'nin, eserinin Yahudi mezhep ve grupları ile bunların görüşlerine ayırdığı I. kitabın "Rabbanîler'in Ayrıldığı Noktalar" başlıklı 3. bâbında naklettiği Rabbanî görüş daha ilginçtir: "Rabbanîler demişlerdir ki, şu anda İsrailoğullarının elinde bulunan Tevrat, Musa'nın getirdiği Tevrat olmayıp, Ezra'nın telif ettiği Tevrat'tır. Onlar, Musa'nın getirdiği Tevrat'ın kaybolduğunu ve sonra unutulduğunu iddia etmişlerdir⁸⁰. Bu iddia, dinin tamamen sakıt olması demektir. Eğer Müslümanlar, Rabbanîlerin bu iddialarını bilselerdi, bizi tan etmede ve bizimle tartışmalarında başka bir delile ihtiyaçları kalmazdı. Zaman zaman, Müslüman kalamcılar 'Sizin elinizde mevcut olan Tevrat, Musa'nın getirdiği Tevrat değildir' diye saldırıda bulunur ve biz onları yalancılık ve iftiracılıkla suçlarız. Onların bunu, bizimle tartışmak için uydurduklarını iddia ederiz. Fakat, Allah korusun, eğer Rabbanîlerin bu iddialarına vâkıf olsalar, bize karşı başka delile ihtiyaçları kalmaz"⁸¹.

İbn Hazm, Tevrat'ın diğer tercüme ve versiyonları hakkında da bilgi vermiştir. Yetmiş şeyhin (İbranice: Zıkanîm) Kral Batlamyus (II. Ptolemy) için tercüme ettiği Tevrat'la Ezra'nın yazdığı Tevrat arasında birçok farklılığın bulunduğunu belirten İbn Hazm⁸², Samirîlerin⁸³ farklı bir

76. Bu ifade Kudüs Talmudu'nde geçmektedir. Bkz. The Talmud of the Land of Israel, İngilizce çevirinin genel editörü: Jacob Neusner, Netherland 1982-1991, (Not: Bundan sonra Kudüs Talmudu kaynak gösterilirken, İbranice ismin baş harfleri olan "TY" (Talmud Yerusalmî) kullanılacaktır), Şekafîm, VI: 1, 2.

77. Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr, II:19.2

78. Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr, II:20.1-2.

79. Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr, II:20.3

80. Babil Talmudu'nda, Tevrat'ın İsrail'de üç defa unutulduğu; birincisinde Ezra, ikincisinde Tannaim'den Rabbi Hillel, üçüncüsünde ise Rabbi Hiyya ve oğulları tarafından yeniden tesbit edildiği ifade edilmektedir. (Bkz. TB, Sukkah, 20a; TB, Sahnedrin, 21b). Leon Nemoy, Abraham Harkavy'nin Kirkisanî'nin Talmud'un bu cümlesini yanlış yorumladığını söylediğini nakletmektedir. Bkz. Leon Nemoy, "Al-Qirqisani's Account of the Jewish Sects", Hebrew Union College Annual, Cincinnati 1930, Cilt. VII/331.

81. Bkz. Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr, I:3.3. Ayrıca Bkz. Leon Nemoy, "Al-Qirqisani's Account of the Jewish Sects" Cilt. VII/331; Geoffrey Khan, "Al-Qirqisani's Opinions Concerning the Text of the Bible And Parallel Muslim Attitudes Towards the Text of the Qur'an", The Jewish Quarterly Review, Philadelphia 1990, Cilt. LXXXI/62.

Tevrat nüshasına sahip olduğunu bildirmektedir. O bu konuda şunları nakletmektedir: "Samirilerin elinde Yahudilerinkinden farklı bir Tevrat bulunmaktadır. Samiriler, ellerindeki Tevrat'ın Musa'ya indirilen Tevrat olduğunu, Yahudilerin Tevratı'nın tahrif ve tebdil edildiğini iddia etmektedirler. Yahudiler de onlarınkinin muharref ve mübeddel olduğunu ileri sürmektedirler. Filistin dışına çıkmasına izin vermediklerinden, Samirilerin Tevratı bize ulaşmamıştır. Bununla birlikte biz, onların Tevrat'ının da muharref ve mübeddel olduğunu burhan-ı zarurî ile bilmekteyiz"⁸⁴. İbn Hazm'ın verdiği bu bilgi, Yahudi ve Samiri kaynaklarınınca doğrulanmaktadır. Samirilerle Yahudiler, birbirlerini ellerindeki Tevrat nüshalarını tahrif etmekle suçlamışlardır. Yahudilerin Samirileri suçlaması, genelde, yorumda tahrif hususunda olmuştur. Bu da, kible ve ölümden sonra dirilme meseleleriyle ilgilidir. İbn Hazm'ın da bildirdiği gibi⁸⁵, Samiriler, kutsal mekan ve kible olarak Şekem'deki Gerizim Dağı'nı kabul etmiş ve Tevratlarından buna delil getirmişlerdir⁸⁶. Yahudiler, metin farklılığı üzerinde pek durmamış, fakat Gerizim Dağı'nın seçilmişliği ve kutsallığına Samirilerin delil olarak getirdiği Tekvin 12:6. cümledeki "... ve Abram Şekem denilen yere, More meşeliğine kadar olan memleketi geçti...." ibaresindeki "More meşeliği"nin neresi olduğu hususundaki tartışmada Samirileri yorumda tahrif ile suçlamışlardır⁸⁷.

Yahudilerin Samirileri yorumda tahrif suçu ile suçladıkları diğer bir konu, ölümden sonra dirilmeye inanmakla ilgilidir. Yahudiler, ölümden sonra dirilmeye inanmanın Bir Tevrat doktrini olmadığını söyleyen Samirileri Tevratı yanlış yorumlamakla itham etmişlerdir⁸⁸.

Yahudilerin Samirileri yorumda tahrifle suçlamalarına karşı, Samiriler de onları metinde tahrifle suçlamışlardır. Samiriler, kendi metinlerine uymayan noktalarda, Yahudilerin bu yerleri kasten değiştirdiğini iddia etmişlerdir. Bunların başında, Gerizim Dağı'nın seçilmiş kutsal

82. İbn Hazm, I/198.

83. Samiriler; irken Yahudi olmadıkları için Yahudiler tarafından gerçek Yahudi kabul edilmeyen Musevilerdir. Babil Sürgünü dönüşünde Ezra onları Yahudi cemaatinden tamamen dışlamış, Yahudilerin onlarla her türlü münasebetini yasaklamıştır. Samirilerle Yahudiler arasında bir çok farklılık bulunmaktadır. Tevratları farklıdır. Samiriler, Eski Ahid'in Yeşu'dan sonraki kısmını kutsal kitap olarak kabul etmemektedirler. Kutsal mekan ve kible olarak da Yahudilerin Kudüs'ünü değil, Şekemdeki Gerizim Dağı'nı kabul etmektedirler. Bugünkü nüfusları pek azdır. İsrail'de Nablus'da ve Tel-Aviv yakınlarındaki Holon'da yaşamaktadırlar. İsrail hükümeti onların dinî hizmetleri için bütçeden pay ayırmaktadır.

84. İbn Hazm, I/117.

85. Bkz. İbn Hazm, I/98-99.

86. Amran İshak, Mount Gerizim: The One True Sanctuary, Greek Convent Press, Jerusalem?, 9-27.

87. Bkz. TB, Sanhedrin, 90b; Sifre on Deuteronomy, Piska, 56.

88. Bkz. TB, Sanhedrin, 90b. Yahudi rabbiler, bu iki meselede, yani ölümden sonra dirilme ve kible meselelerinde kendilerine uydıkları takdirde, Samirilerin Yahudi cemaatine alınabileceğini söylemektedir. Bkz. TB, Kutim, II:7.

mekan ve kible oluşunu ifade eden yerler gelmektedir. Samirîler, Gerizim Dağı'nın seçilmiş kutsal mekan ve kible olduğuna işaret eden cümleleri Yahudilerin kendi Tevrat'larından kasten çıkardığını ileri sürmüşlerdir⁸⁹.

Yahudilerle Samiriler arasındaki tahrif suçlamalarından haberdar olan İbn Hazm, onların Tevratları ve diğer Tevrat nüshaları arasında metin karşılaştırması da yapmıştır. O, Yahudilerle Samirilerin birbirlerini, ellerindeki Tevrat nüshalarını tahrif etmekle itham ettiklerini naklettiği kısmın devamında, Yahudi ve Samiri Tevrat nüshalarıyla Yahudi Tevratı'nın Yunanca tercümesi Septuagint ve adını vermediği başka bir nüsha arasında, Adem'in cennetten kovuluşundan Tufan'a kadar geçen zaman hakkında verilen tarihleri karşılaştırmıştır. Onun naklettiğine göre, bu Tevrat nüshalarında verilen tarihlerin toplamından şu rakamlar ortaya çıkmaktadır:

Samiri Tevratı: 1367 yıl.

Rabbanîlerle Ananîlerin⁹⁰ Tevratı: 1650 yıl.

Yetmiş şeyhin (İbranice: Zikanîm) Kral Batlamyus (II. Ptolemy) için çevirdiği ve Hıristiyanların otorite kabul ettiği Tevrat (Septuagint): 2242 yıl.

Yahudi gruplarından birine ait olan başka bir Tevrat: 657 yıl⁹¹.

İbn Hazm'ın sözünü ettiği Tevrat nüshalarına bakıldığında, onun verdiği bu tarihlerin doğru olduğu görülmektedir. Ancak, burada müsten-sihin hatasından kaynaklandığını tahmin ettiğimiz eşleme hataları bulunmaktadır. İbn Hazm'ın adı geçen eserinin elyazmasında, Samiri Tevratı'nda, Adem'in cennetten kovuluşundan Tufan'a kadar geçen zamanın toplamının 1367 yıl olduğu belirtilmiştir. Abraham-Ratson Sadaqa isimli iki Samirî kardeşin Yahudi Tevratıyla karşılaştırmasını yapıp aralarındaki farkları gösterdiği İbranice nüshada bu tarih 1650⁹²; Rabbanîlerle Ananîlerin (Yahudilerin) matbu Tevrat'ında 1307⁹³; Septuagint'te ise

89. Bkz. Ebul Feth, 96 (Wilmar'ın Arapça neşri); Amran ishak, 22-23. Modern araştırmacılardan bazıları, Samiriler için önemli olan Ebal Dağı ile ilgili Tesniye 27:4. cümleyi Yahudiler'in tahrif ettiği görüşündedir. Bkz. C.C. Torrey, *Ezra Studies*, Chicago 1910, 329.

90. Ananîler, Karailiğin ilk kurucusu Anan ben David'in taraftarlarıdır.

91. Bu kısım el-Faslın matbu nüshalarında bulunmamaktadır. Bunu, Hartwig Hirschfeld, British Museum Or. 842'de kayıtlı elyazma nüshadan "Mohemmadan Criticism of the Bible" isimli makalesinde, metin olarak, nakletmiştir. Bkz. Hirschfeld, agm, 235 (ek. 1). İbn Hazm'ın çağdaşı olan meşhur Müslüman dinler tarihçisi Biruni de Tevrat nüshalarından bu husustaki tarihleri vermiştir. Onun naklettiğine göre bu tarih Yahudilerin Tevratı'nda 1656, Samirilerin Tevratı'nda 1307, Hıristiyanların Tevratı'nda ise 2242 olarak çıkmaktadır. (Bkz. Günay Tümer, Biruni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1986, 186). Biruni'nin verdiği tarihler, Septuagint dışında, İbn Hazm'ın verdiği tarihlerle uyuşmamaktadır.

92. Bkz. Hamîşa Humşey Torah: Noseah Yehudi Noseah Şomronî, Hazırlayan: Abraham-Ratson Sadaqa, Tel Aviv 1964-1966, Bereşit 3-4. baplar.

2242'dir⁹⁴. İbn Hazm'ın adını vermediği bir Yahudi grubuna ait olduğunu söylediği nüshanın hangisi olduğu belli değildir. Yahudi mezhepleri arasında Samirilerden başka farklı Tevrat nüshasına sahip olan bir grup bilinmemektedir. İbn Hazm, bununla, Yahudi Tevratı'nın Aramca Targum'larını, Süryanice Peshitta'yı veya Latince Vulgate'i kasetmiş olabilir. Ancak bunu tesbit edebilmek zordur. Bizim ulaşabildiğimiz targum'lardan Targum Onkelos'ta ve Katoliklerin benimsediği Vulgate'te söz konusu tarih 1656 çıkmaktadır⁹⁵. İbn Hazm'ın verdiği rakam, baştaki "elf" (bin) kelimesinin istinsah hatasından dolayı düştüğü gözönüne alınırsa, bu iki nüshada verilen rakamlara, bir rakamlık hata payıyla, yakın düşmektedir.

Görüldüğü gibi, İbn Hazm'ın eserinde verilen tarihler doğru, fakat ait oldukları nüshalar, yani tarihlerle nüshalar arasındaki eşleme, Septuagint dışında, yanlıştır. Bizim tesbit ettiğimiz tarihler gözönüne alındığında, Samirî Tevratıyla ilgili tarihin Rabbanî ve Ananîlerin Tevrat'ına, Rabbanî ve Ananîlerin Tevratıyla ilgili tarihin de Samirî Tevratı'na ait olması gerekmektedir. Buradaki 1367 rakamı da 1307 olmalıdır. Bu düzeltmeden sonra, İbn Hazm'ın verdiği esas tarihlerle bizim tesbit ettiğimiz tarihlerin birbirini tuttuğu görülmektedir. Bundan da, onun Yahudilik hakkında doğru bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın bilgilerini kritik eden Hirschfeld, onu doğrulamakta ve onun bu bilgileri Yahudi kaynaklarından derlediği kanaatine varmaktadır⁹⁶.

Netice olarak, lafzın zahirine fazla itibar etmesi dolayısıyla bazı hak-sız ve yersiz tenkidlerde bulunsa da, İbn Hazm'ın tenkidleri sağlam temele dayanmaktadır.

b. El-Karafî (Ö.H. 684/M. 1286)

Tevrat'ın ekseri kısmının tahrif ve tebdil edildiğini savunan başka bir isim, meşhur Mâliki fıkıhçı El-Karafî'dir. Yahudi kaynaklarına vâkıf olan ve tenkidlerini Yahudi kaynaklarına dayandıran El-Karafî, "Kitabu'l-Ecvibeti'l-Fâhira ani'l-Es'ileti'l-Facira" isimli reddiyesinde, Eski Ahid'in kitap ve bölümlerinin ibrance isimlerini kullanmış, İbrance metinleri Arapça transkripsiyonla vermiştir. O, İbn Hazm gibi, Tevrat'ın çok

93. Bkz. Torah- Neviim- Ketuvîm, İbrance- İngilizce, İngilizce metni gözden geçiren: Herold Fisch, Hotsaat Koren Yerusalayim, Yerusalayim 1989, Bereşit 3-4. baplar

94. The Septuagint version of The Old Testament, İngilizce tercümeyle birlikte yayınlayan: Zondervan Publishing House, 1976, Genesis 3-4. baplar

95. Bkz. Targum Onkelos, (The Targums of Onkelos and Jonathan ben Uzziel On The Pentateuch With The Fragments of the Jerusalem Targum, Keldanî dilinden İngilizce'ye çev: J.W. Etheridge, Ktav Publishing House, New York 1968, içinde), Genesis 3-4; The Jerusalem Bible, General Editör: Alexander Jones, Gr. Britain 1974, Genesis, 3-4.

96. Bkz. Hirschfeld, agm, 228.

kısımının tahrif ve tebdil edildiği kanaatindedir. Ona göre, Musa Tevrat'ı yazmış ve onu Harunoğullarına vermiştir. Böylece Musa, Tevrat'ı Yahudiler'den gizlemiştir. Musa, onlara sadece "Haazinu" (Tesniye 32. Bap) suresinin yarısını öğretmiştir. Yahudiler, Tevrat'ın kalan kısmından haberdar olmamışlardır. Tevrat'ın kendilerine teslim edildiği Harunoğulları ise onu korumanın gerektiğine inanmamışlardır. Sonra Buhtunnasr, Yahya bin Zekeriyya'nın kanından dolayı, Harunoğullarını katletmiştir. Buhtunnasr'ın onları Babil'e sürmesinden yetmiş sene sonra Ezra, Kohenlerin yanında bulunan parçalardan Tevrat'ı derlemiştir. Bundan dolayı Yahudiler, Ezra'ya mubalağalı saygıda bulunmuşlardır⁹⁷. Bugün onların elinde bulunan kitap, hakikatte Allah'ın kitabı olmayıp, Ezra'nın kitabıdır. Bu kitaba bakıldığında, onu, rabbanî sıfat ve nebevî edeb iddiasındaki cahil bir adamın derlediği kolaylıkla anlaşılmaktadır⁹⁸.

El-Karafi, bundan sonra Hz. Muhammed'in peygamberliğini tebşir eden âyetleri ele almıştır. O, Kitab-ı Mukaddes'ten ellibir âyetin Hz. Muhammed'in peygamberliğini açıkça beyan ettiğini belirtmiştir⁹⁹. Bunlar'dan yedisi Tevrat'tan, Onbiri İncillerden, kalanı da Kitab-ı Mukaddes'in diğer kitaplarından. Ona göre, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tebşir eden âyetler tahrif ve tebdilden korunabilmiştir. Dolayısıyla, Tevrat'tan yedi, İncillerden de onbir âyet sağlam kalmıştır¹⁰⁰.

El-Karafi, adigeçen eserinde, Tevrat hakkında daha bir çok bilgi vermiştir. Verdiği bu bilgilerin çoğu, esas itibariyle Rabbanî kaynaklarda anlatılanlara benzemekle birlikte, nakillerde ve tahlillerde hatalar bulunmaktadır. O, bir yerde, Musa'nın ölümünü ve defnini anlatan Tesniye kitabının 34. babını Tevrat'ın sonu olarak tanıtırken¹⁰¹, başka bir yerde Davud'un soyunun anlatıldığı Samuel kitabını da Tevrat'a dahil etmektedir¹⁰². El-Karafi, Tevrat'ı tetkinin sonunda, İbn Hazm gibi, Musa'ya vahyedilen kitapta onun ölümü ve defninin anlatılmasına dikkat çekerek böyle bir kitabın ilahi olamayacağını iddia etmektedir¹⁰³.

El-Karafi, İbn Hazm'dan farklı olarak, Tevrat'ın Yunanca çevirisi Septuagint'te yetmiş rabbînin ittifakla yaptığı onüç kasıtlı değişiklikle ilgili haberi de eserinde zikretmiştir. Bu haber, bir çok Rabbanî kaynakta

97. Yahudi Rabbiler, Ezra'yı Musa ile mukayese etmiş ve onun da Musa gibi Tevrat'ı almaya layık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rabbilere göre, Musa önce gelmeseydi, Tevrat Ezra'ya verilmiş olacaktı. Fakat Musa önce gelmiş ve Tevrat ona verilmiştir. Bkz. TB, Sanhedrin, 21b; Tosefta, Sanhedrin, 4:7.

98. Bkz. El-Karafi, Kitabu'l-Ecvibeti'l-Fahira ani'l-Es'ileti'l-Fâcira (Paçacızade'nin "El-Fark Beyne'l-Mahluk ve'l-Halîk" Mısır 1322 H isimli eserinin kenarında), sf. 109-111.

99. El-Karafi, 235-265.

100. Bkz. El-Karafi, 245-246.

101. Bkz. El-Karafi, 120.

102. Bkz. El-Karafi, 112.

103. Bkz. El-Karafi, 120.

yeralmıştır. Ancak o, bu haberi hatalı nakletmiş ve Tevrat'ın asıyla alalandırmıştır. Onun nakline göre, İsa'dan sonra, Kayser zamanında, yetmiş kâhin (İbranice: kohen) biraraya gelmiş ve Tevrat'tan onüç harfi (cümleyi) tebdil etmiştir. Rabbanî kaynaklarda, bu olayın, Ptolemy Handedanlığı'ndan Kral II. Ptolemy (Ptolemy Philadelphus: MÖ. 285-246 yıllarında hüküm sürmüştür) zamanında cereyan ettiği belirtilmektedir. II. Ptolemy'nin isteği üzerine, yetmişiki rabbî (kohen, haham), yetmişiki günde, Eski Ahid'in tamamını Yunancaya çevirmiştir. Eski Ahid'in bu tercümesine, yetmişiki kişi tarafından tercüme edildiği için¹⁰⁴, "Yetmiş" anlamında, Yunanca "Septuagint" denmiştir. Çevirmenler bu septuagint'te onüç tane kasıtlı değişiklik yapmışlardır. Bu olay üzerine, İsrailoğullarının Musa zamanında buzağıya taptıkları günde olduğu gibi, dünya tamamen karanlıkta kalmıştır.

Karafi, farklı mezhep mensupları arasında cereyan eden tartışmaları da eserinde yer vermiştir. İbn Hazm'ın Eski Ahid'i tetkiki neticesinde ileri sürdüğü bir hususu o, Yahudilerin ağzından naklederek, bütün Yahudilerin, Tevrat'ın sadece bir nüshasının olduğunu, onun da Kohen'in yanında bulunduğunu ittifakla söylediklerini belirtmiştir¹⁰⁶. Bunun yanında o, Samirilerle Yahudiler arasındaki tahrif suçlamalarına da eserinde değinmiştir¹⁰⁷.

c. İbn Kayyim El-Cevziyye (Ö.H. 751/M. 1351).

Gerek metodu, gerek ele aldığı konular itibariyle El-Karafi'yi taklid ettiği görülen İbn Kayyim el-Cevziyye, Hidayetü'l-Hıyara Fi Ecvibeti'l-Yehud ve'n-Nasarâ isimli eserinde Tevrat'ın tahrifi ve tebdili meselesine genişçe değinmiştir. O, Kur'an'da Allah'ın belirttiği tahrifin birkaç şeklinin bulunduğunu ileri sürmüştür. İbn Kayyim el-Cevziyye, Ehli Kitab'ın, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delalet eden âyetlerin lafızlarını tebdil ettiğini, bu âyetlerin mânâlarında tevile gittiğini, tevilde tahrif yaptığını belirtmiştir¹⁰⁸. O, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olan âyetleri Ehli Kitab'ın lafız ve mânâ bakımından nasıl tahrif ettiğini örneklerle göstermiştir. İbn Hazm, Şehristânî, el-Karafi ve diğerleri tarafından da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin en bariz delili olarak gösterilen "Kardeşleri arasından İsrailoğulları için senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve kelamımı onun ağzına koyacağım" (Tesniye 18:18) ayetini Hıristiyanlar, mânâsını Hz. İsa'ya hamlederek tahrif etmişlerdir. Yahudilerin bu âyeti tahrifi ise hem lafız ve hem mânâ yönünden olmuştur. Ayeti

104. Bkz. Soferim, I:8; Sefer Torah, II:8 (Mesakhtot Kitanot, İbranice-İngilizce, İngilizce çevirinin genel editörü: Avraham Kohen, Soncino Press. London 1984, içinde); TB, Megillah, 9a.

105. Bkz. TB, Megillah, 9a; Soferim, XI:1 (Mesakhtot Kitanot içinde).

106. Karafi, 121.

107. Karafi, 121.

108. Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, Hidayetü'l-Hıyârâ fi Ecvibeti'l-Yehud ve'n-Nasarâ (Abdurrahman Beğ Paçacızade'nin "El-Fârik Beyne'l-Mahlûk ve'l-Hâlık", Mısır 1322 H, isimli eserinin kenarında), 355-356.

Arapça cümle yapısıyla gözönüne alan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin ifade ettiğine göre Yahudiler, bu ayetin başında mahfuz istifham-ı inkâr edatının bulunduğunu, dolayısıyla anlamının "Onların kardeşleri arasından bir peygamber mi çıkaracağım" şeklinde olduğunu iddia etmiş ve böylece kelimenin yerini değiştirerek tahrifte bulunmuşlardır. Onlar bu âyetin mânâsını Samuel'e ve ahir zamanda çıkacağını söyledikleri başka bir peygambere hamletmek suretiyle de mânâ bakımından tahrif etmişlerdir¹⁰⁹. Onların bu tahrifi, Hz. Muhammed'in bir mucizesi olarak Allah tarafından haber verilmiştir¹¹⁰.

Bununla birlikte İbn Kayyim el-Cevziyye, Hz. Muhammed'le ilgili bazı yerlerin Tevrat'tan silinerek tahrif edildiği anlayışını şiddetle reddetmiş ve bunu cahilce bir iddia olarak görmüştür. O, bu konuda şunları söylemiştir: "Yahudi ve Hıristiyanların biraraya gelerek, Rablerinden indirilen kitapların bütün nüshalarından Hz. Muhammed'le ilgili yerleri silmesi aklın alacağı bir şey değildir. Müslüman alimleri arasında hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır. Allah bu hususta Kur'an'da bir şey buyurmadığı gibi, onun Resulü de bunu söylememiştir. Sahabeden, imamlardan, tefsir ulemasından ve tarihçilerden hiç kimse de böyle bir görüş beyan etmemiştir. Avamdan bazıları Peygambere yardım amacıyla böyle bir iddiada bulunmuştur. Cahil dostun zararı, akıllı düşmanın zararından daha çok olur denmiştir. Onlar, Kur'an'ı anlamadaki zayıflıklarından dolayı, "Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları ümmî Peygambere uyanlar" (Araf 157) âyetinin mânâsını yanlış anlamış, Tevrat ve İncil'deki ismin has Arapça isim olduğunu zannetmişlerdir. Bu, elbette olmaz. Allah, Hz. Muhammed'in Arapça isminin Tevrat ve İncil'de sarıh olduğunu haber vermemiştir. Tevrat ve İncil'de mezkur olan, onun sıfatlarının ve zuhur edeceği yerin tasviridir. Bunlar her iki kitapta da, ileride göstereceğimiz gibi, halen mevcuttur"¹¹¹.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Tevrat nüshaları arasındaki farklılıkları öne sürerek Tevrat'ta eklemelerin ve çıkarmaların bulunduğunu, ilimde râsih olanların bunların Allah'ın indirdiği Tevrat'tan olmadığını kesin olarak anladığını savunmuştur¹¹². Onun, ayrıca Rabbanî kaynaklardaki Tevrat'la ilgili bazı haberlere vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. O, adigeçen eserinde, Hz. Muhammed'le ilgili âyetlerin tüm Tevrat nüshalarından silinmiş olabileceğini mümkün görmezken, Yahudilerin, yetmiş kahinin biraraya gelerek Tevrat'tan onüç cümleyi ittifakla değiştirdiğini itiraf ettiklerini belirtmektedir¹¹³. El-Karafi'den nakledildiğini tahmin ettiğimiz bu bilgi, va'ka olarak, Rabbanî kaynakların bir çoğunda yer almaktadır¹¹⁴.

109. İbn Kayyim el-Cevziyye, 359.

110. İbn Kayyim el-Cevziyye, 361.

111. İbn Kayyim el-Cevziyye, 340-342.

112. İbn Kayyim el-Cevziyye, 353.

113. İbn Kayyim el-Cevziyye, 37.

Ancak değiştirme işi, Tevrat'ın aslında değil, Yunanca çevirisi Septuagint'te olmuştur. İbn Kayyim el-Cevziyye, meselenin bu kısmını karıştırmıştır.

2. Tevrat'ta Tahrifin Olmadığını Savunanlar

İbn Hazm'ın başını çektiği grubun bu yaklaşımına karşı, bir grup Müslüman âlim ise, Kur'an'ın, Yahudilerin Tevrat'ı tahrif ve tebdil ettiği ifadesini yorumda tahrif ve tebdil olarak anlamış; Yahudilerin Tevrat metnini Allah'ın vahyettiği şekilde değiştirmeden rivayet ettiğini ileri sürmüştür. Bunların başında da İbn Haldun gelmektedir.

a. İbn Haldun (Ö.H. 808/M. 1406)

İbn Haldun, tahrif ve tebdilin Tevrat'ın metninde değil, te'vilinde olduğu görüşündedir. O, "İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarındadır" âyetini temel alarak, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat'ın lafızlarının değişmediğini ileri sürmektedir. Ona göre, Tevrat'ın tahrifi ve tebdili hususunda Kur'anda zikredilen ayetlerin mânâsı, te'vilde tahrif ve tebdildir. Bununla birlikte, gaflet ve diğer sebepler dolayısıyla Tevrat'ın bazı kelimelerinde tebdil meydana gelmiştir. Özellikle, devletin yıkıldığı ve Yahudilerin dört bir yana dağıldığı dönemlerde bu mümkün olmuştur. Ancak, onların ulemasından ve ahbârından kasıtlı bir tahrif ve tebdil vaki olmamıřtır¹¹⁵.

114. Bkz. TB, Megillah, 9a-9b; TY, Megillah, I:9; Soferim, I:8-9; Sefer Torah, I:9; Midraş Tanhuma Al Hamişa Humşey Torah, Yeruşalayım 1927, şemot 22.

115. Bkz. İbn Haldun, Tarihu İbn Haldun el-Müsemmâ bi Kitebi'l-Iber ve Divani'l-Mübteda ve'l-Haber, naşir: Muhammed Mehdî el-Hıbabî, Kahire 1936, I/8. Onun meşhur tarihinin Mukaddimesi'nin hemen başında yeralan Tevrat'ın tahrifi ile ilgili bu sözleri, Mukaddime'nin çoğu baskısında bulunmamaktadır. Biz sadece Muhammed Mehdî Hıbabî tarafından neşredilen tahkikli baskıda bu kısmı bulabildik. Ayrıca Goldziher "Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği" adlı altında Türkçe'ye çevrilen makalesinde bu kısmı Mukaddime'nin Bulak baskısından nakletmiştir. Bkz. Goldziher, agm, 257.

İbn Haldun'un Tevrat'ın tahrifi hakkındaki görüşünün yereldiği bu kısımda, İbn Abbas'ın Buhari'nin Sahih'inde nakledilen bir sözüne atıfta bulunulmaktadır. Burada İbn Haldun ile İbn Abbas'ın sözü birbirine karışmaktadır. Goldziher'in, adıgeçen makalesinde naklettiği metnin dipnot açıklamasından, Yahudi alimlerin Tevrat'tan bazı yerleri değiştirdikleri görüşünün, İbn Abbas'ın Buhari'nin Sahih'inin Kitabı'ş-Şehade 29. da nakledilen sözüne dayandığı anlaşılmalıdır (İbn Abbas, şöyle demiştir: "Ey Müminler! nasıl oluyor da Ehl-i Kitab'a sorabiliyorsunuz. Allah'ın Peygamberine vahyettiği kitabınız Allah hakkında en doğru haberleri vermektedir. Siz o kitabı değiştirilmemiş haliyle okuyorsunuz. Allah size, Ehl-i Kitab'ın Allah'ın yazdıklarını değiştirdiklerini, kendi elleriyle kitabı tahrif ettiklerini ve bu Allah katındandır diyerek az bir değere değiştirdiklerini haber vermiştir"). Goldhizer, adıgeçen makalesinin başlarında da buna açıklık kazandırmaktadır (Bkz. Goldhizer, agm (I. kısım), İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1980, sayı IV, 154). Hıbabî'nin tahkikli neşrinde ise, bunun tam tersi ortaya çıkmakta, İbn Abbas'ın Buhari'nin Sahih'inde nakledilen sözüyle Tevrat'taki tahrifin te'vil tahrif olduğunun beyan edildiği görölmektedir. Metinde yapılan noktalama işaretleri bunu açıkça göstermektedir (bkz. I/8). Ayrıca, Emir şekib Arslan'ın Hıbabî neşrini esas alarak Mukaddime üzerine müstakil bir cilt halinde yazdığı talikâta bu daha açık görölmektedir. İbn Haldun'un bazı görüşlerini kritik ettiği bu talikâta Emir şekib Arslan, İbn Haldun'un "İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarındadır" âyetini temel alarak Tevrat'ın teb-

b. Makrizî (Ö.H. 845/M. 1442)

Te' vilde tahrif grubuna dahil olan başka bir Müslüman tarihçi, Makrizî'dir. Makrizî'nin görüşleri daha farklıdır. O, Kur'an'da bahsedilen tahrifin Tevrat'la değil, onun tefsiri olan Mişna¹¹⁶ ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür. O, Musa'ya gelen vahiy ve yazılı metinleri hususunda Yahudi kaynaklarında anlatılanları benimsemiştir. Ancak o, bazı bilgileri yanlış anlamış, Tevrat'la Mişna'nın konumunu birbirine karıştırmıştır. Makrizî'ye göre, Tevrat'ta bulunan ilahî kelâmın tefsiri durumundaki Mişna'yı, Allah'ın Tevrat'taki buyruğu üzerine, Musa kendisi yazmıştır. Sonra İsrail'in başına geçen bütün krallar için Musa'nın bu Mişnasından nüshalar yazılmıştır. Babil Sürgünü sonrasında, İkinci Mabed'in imarından üçyüz küsur sene sonra İsrailoğulları, dinlerinde büyük bir ihtilafa düşmüşlerdir. Davud'un ehlerinden bir taife, Mabed'den ayrılmış, atalarının önceden yaptığı gibi, doğuya gitmiştir. Onlar yanlarında, Musa Mişnasından krallar için yazılmış nüshalardan da götürmüşlerdir. Bu taife mensupları, Kudüs'ten çıkışlarından Allah'ın İslam dinini ortaya koyduğu zamana kadar ellerindeki Mişna'larla amel etmişlerdir. Kudüs'de kalanlar ise Titus'un Kudüs'ü ikinci defa harap etmesine kadar dinlerinde ayrılığa ve ihtilafa devam etmişlerdir. Titus'un Kudüs'ü tahribi sırasında Mişna nüshaları kaybolmuştur. **Onların yanında Tevrat'tan ve Nebilerin kitaplarından başka şeriat kitaplarından bir şey kalmamıştır.** Titus'un Kudüs'ü tahribinden sonra Beni İsrail yeryüzüne dağılmıştır. Sonra, Hillel ve Şamma¹¹⁷ adında iki adam Tiberya kentine gitmiş ve orada Musa'nın Mişnasına atfen Mişna adını verdikleri bir kitap yazmıştır. Bu ikisi, yazdıkları Mişna'ya kendi sözlerini de katmıştır. Onların yazdığı bu Mişna altı bölümden müteşekkil olup, Tevrat'taki fikhî ahkama müstemildir. Onu, Hillel'in soyundan Yehuda adında biri tamamlamıştır. Yehuda, Yehudileri Mişna'dakilerle amel etmeye sevk etmiştir. Bu

diline inanmadığını belirtmektedir. Onun naklettiğine göre İbn Haldun, "Eğer Yahudiler Tevrat'ın lafızlarını değiştirmiş olsalardı, içinde Allah'ın hükmü bulunan kitap yanlarında olmazdı" demiştir. O, bu görüşüne delil olarak, İbn Abbas'dan şu sözü nakletmiştir. "Bir milletin kendi peygamberine indirilen kitabı kasden değiştirmesinden Allah'a sığınırım". Bkz. Tarihü İbn Haldun, Mulhak Li'l-Cüz'i'l-Evvel (Emir Şekib Arslan'ın ta'likâtı), 51.

116. Mişna, Eski Ahid'in ilk klasik tefsiridir. Knesset Ha-Gadol (Büyük Meclis) üyesi Soferim ile MÖ I ile MS II. Asırda yaşamış Tanna'im'in Tevrat hakkındaki yorum ve görüşlerini ihtiva etmektedir. MS II. Asırda, Rabbi Yehuda Ha-Nasi tarafından derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir.

Muhtevası, daha çok fikhî ağırlıklı olan Mişna, esas olarak, altı bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerden Zera'im, tarım; Mo'ed, kutsal günler ve bayramlar; Naşim, kadınlar, evlenme ve boşanma; Nezikin, medenî ve ceza kanunları; Kodaşim, kurban ve Mabed işleri; Tohorot, temizlikle ilgili kurallar ve kanunlardan bahsetmektedir. Bu altı bölüm, toplam olarak, altmış üç alt bölüm ihtiva etmektedir. Rabbanî anlayışa göre Mişna, Musa'ya Sina'da verilen vahiy kapsamına girmektedir.

117. Şamma ve Hillel, MÖ. 30 ile MS. 10 yılları arasındaki dönemde adını duyurmuş iki Tanna'im'dir. Tanna'im'in ilk neslindedirler. Birbirine muhalif olan Şamma ve Hillel'in görüşleri, daha sonra birer ekol oluşturmuştur. Bkz. Strack, 109.

Mişna, Musa'nın Mişnasının yanı sıra Yahudi ekabirinin görüşlerini de ihtiva etmektedir.

Mişna'nın vaz'ından elli sene sonra, Sanhedriyyun¹¹⁸ denilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar, Mişna'nın tefsirinde kendi reyleriyle tasarrufta bulunmuş ve Talmud¹¹⁹ adında bir kitap yazmışlardır. Onlar, bu kitabı yazarken Mişna'daki bir çok şeyi gizlemiş ve kendi reyleriyle ortaya koydukları ahkamı ona katmışlardır. Kendi elleriyle yazdıkları ve görüşlerini kattıkları bu Talmud'un içindekileri Allah'a nisbet etmişlerdir. Makrizi, Bakara Suresi 79. âyetin mânâsını, Mişna metninde yapılan tebdil ve tahrif olarak yorumlamıştır. Ona göre Allah, Tevrat'ın tefsiri olan Mişna'yı tahrif etmeleri ve kendi sözlerini kattıkları Talmud'u yazıp bu Allah'tandır demeleri sebebiyle, Yahudi ahbârı bu âyetle zemetmiştir¹²⁰.

Makrizî'nin bu bilgileri hangi Yahudi kaynaklarından derlediği belli değildir. Yahudiler'in, Mişna'yı Musa'ya verilen ilahi kitap olarak inandıkları doğrudur¹²¹. Yahudi kaynaklarında, Musa'nın Tevrat'ı yazdığı bil-

118. Sanhedriyyun, Roma hakimiyeti döneminde Kudüs'de kurulan ve yüksek mahkeme konumunda olan Sanhedrin üyeleridir. İsmi, Yunanca "Sunedron" (Konsil) kelimesinden adapte edilmiş Sahnedrin'in yetmiş üyesi vardır. Ölüm cezasını gerektiren suçların davaları ve diğer önemli meseleler bu yüksek mahkemede görüşülür ve karara bağlanırdı. Bu yüksek mahkeme, ayrıca, kanun koyma ve kaldırma yetkisine sahip tek otorite idi.

119. Kelime olarak, "öğrenme", "çalışma" anlamına gelen Talmud, Mişna ve Gemara (kelime anlamı: "tamamlamak") olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerden Gemara, Talmud'un esas kısmını teşkil etmektedir. Talmud, yani Gemara, konu itibarıyla, iki kısma ayrılmaktadır. Dinî kural ve kanunları ihtiva eden kısma "Halakah", tarihî kıssaları ihtiva eden kısma da "Haggadah" (kıssa, menkıbe, destan) denilmektedir. Bunlar, Talmud'un içinde ayrı ayrı düzenlenmiş değildir.

Talmud'un iki versiyonu bulunmaktadır. Bunlar, Babil ve Filistin Talmudlarıdır. Babilde yaşayan Amoraîm tarafından oluşturulan ve MS V. asırda, bugünkü Bağdat yakınlarındaki Sura'da, Rav Aşi tarafından derlenen Talmud'a, Babil Talmudu (Talmud Bavli) denilmektedir. Filistin'de yaşayan Amoraîm tarafından oluşturulan ve Mabed'in Romalılar tarafından yıkılmasından (MS 70) üç asır sonra, Rabbî Yohanan tarafından derlenen Talmuda da Kudüs Talmudu (Talmud Yerusalmî/Talmud Eretz Yisrael) adı verilmektedir. Kudüs Talmudu, Babil Talmudu'nun üçte biri kadardır. Babil Talmudu'nda mevcut olan bir çok konu onda yoktur. Konuların işleniş Babil Talmudu'ndaki gibi sistemli ve detaylı değildir. Anlaşılması zordur. Hükümleri bakımından da, Babil Talmudu kadar bağlayıcı değildir. Bu sebepten dolayı, Talmud denilince, Yahudi dünyasında Babil Talmudu akla gelmektedir. Babil Talmudu'nda konular detaylı ve derinlemesine işlenmiştir. Bir konu hakkında ileri sürülen bütün yorum ve görüşler toplanmıştır. Meselelerin tartışılmasında oldukça serbest davranılmıştır. Tartışmalarda, herhangi bir sınır ve ölçü konulmamıştır. Tevrat'a muhalif görüşlere bile yer verilmiştir.

120. Bkz. Takiyyüddin Ebi'l-Abbas bin Ali el-Makrizî (H. 845), Kitabı'l Mevâz ve'l-l'tibâr Bizikri'l-Hitat ve'l-Âsâr El-Mâ'ruf Bi'l-Hitâti'l-Makriziyye, Mektebetü's-Sakafati'd-diniyye, Kahire?, II/475 (II cilt).

121. Bkz. TB, Berakot, 5a; İbn Habib, Yaakov, En Yaakov, İbrance-İngilizce, İngilizce'ye çev: S.H. Glick, New York 5682 (V cilt), Berakot 5; TY, Megillah, IV: 1; İsrail Friedlander, Selections From The Arabic Writings of Maimonides, Leiden 1909, 35-36.

dirilmekte¹²², ancak, Mişna'yı yazdığına dair bilgi bulunmamaktadır. Yahudi kaynaklarına göre, Musa Tevrat'ı yazmış, onun tefsiri olan ve Allah tarafından kendisine öğretilen Mişna'yı ise sözlü olarak nakletmiştir. Musa, başlangıçta Mişna'yı da yazmak için Allah'tan izin istemiş, fakat Allah uygun bulmamıştır. Midraşik türde bir Rabbani kaynak olan Pesikta Rabati'de anlatıldığına göre, Allah, bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Zaman gelecek, Yahudi olmayanlar Tevrat'ı tercüme edecek ve diycekler: 'Biz, gerçek İsrailiz; Allah'ın gerçek oğulları biziz'. O zaman İsrail diyecek: 'Biz Allah'ın gizli Tevrat'ına sahibiz. Allah'ın Sözlü Tevrat'ını emanet ettiği ve güvendiği halk, onun gerçek oğullarıdır"¹²³. Bu yüzden, Sözlü Tevrat'ın yazılması, rabbiler tarafından müsaade edilmiştir¹²⁴. Bununla birlikte, dış tesirler sebebiyle kaybolmasından korkulduğundan, MS II. Asırda Mişna yazıya geçirilmiştir.

Makrizî'nin Mişna'yla ilgili olarak anlattıkları, aslında Tevrat'la ilgilidir. Ancak, Makrizî'nin tahrif ve tebdil olayını Mişna ile ilgilendirmesi ilginçtir. Titus'un Kudüs'ü ve Mabel'di tahrip etmesinden sonra "Onların yanında Tevrat'tan ve Nebilerin kitaplarından başka şeriat kitaplarından bir şey kalmamıştır" demesi, onun, bütün Eski Ahid'in sahih olduğuna inandığını göstermektedir¹²⁵.

3. Tevrat'ta Kısmî Tahrifi Savunanlar

Tevrat'ın tahrifi ve tebdili meselesinde, bu iki grubun yanında, orta yol takip eden bazı Müslüman bilginler de bulunmaktadır. Bunlar, Tevrat'ın metninde tebdil ve tahriflerin bulunduğunu söylemekle birlikte bunu Tevrat'ın ekseri kısmına teşmil etmemektedirler. Bunların başında da İbn Teymiyye gelmektedir.

a. İbn Teymiyye (Ö.H. 728/M. 1328)

İbn Teymiyye, Kıbrıslı Rahip Pavlus'un Hristiyanlığın sahilliğini savunan bir risalesine cevap olarak yazdığı el-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesih isimli eserinde, İncil'in yanında, Tevrat'ın tahrifi

122. Bkz. TB, Baba Batra, 14b-15a.

123. Pesikta Rabati, İbranice'den İngilizce'ye çev: William G Braude, New Haven 1968, Piska 5. Pesikta Rabati'de yer alan bu rivayetin benzeri Semoth Rabah'da da bulunmaktadır. Burada, yazılması müsaade edilmeyen Sözlü Tevrat'ın, Mişna, Talmud ve Hag-gadah olduğu belirtilmektedir. Bkz. MR, Şemoth Rabah, XLVII:1.

124. Babil Talmudu'nun Gittin bölümünde, Tevrat'ın ezberden, Mişna'nın (torah şebaalpeh = Sözlü Tevrat) da yazılı metinden okunamayacağı belirtilmiştir. Bkz. TB, Gittin, 60b.

125. Tahrifin Tevrat'ın asıl metninde olmadığı görüşünde olan başka bir Müslüman alim, Hindistanlı Şah Veliyullah Dehlevî'dir. Dehlevîye göre tahrif, Tevrat'ın asıl metninde değil, tercümelelerinde olmuştur. Bir âyeti, mânâsının gayrına hamletmek suretiyle de Tevrat'ın yorumunda tahrif yapılmıştır. Bkz. Şah Veliyullah Dehlevî, El Fevzu'l-Kebir Fi Usul't-Tefsir, Türkçe'ye çev: Mehmed Sofuoğlu, Çağrı yayınları, İstanbul 1980, 13.

ve neshi meselesinde de görüş belirtmiştir. O, bu eserinde, önce müslüman bilgilerin Tevrat ve İncil'in tahrifi hususundaki görüş farklılıklarına değinmiş ve sonra kendi kanaatini ortaya koymuştur. Ona göre, bu iki kitap, lafızları (kısmen) tağyir ve tebdil edilmiş olsa da Allah'ın hükümlerini ihtiva etmektedir. Buhtunnasr'ın Mabed'i yıkmasından sonraki dönemde, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonraki dönemde de daima Tevrat'ta Allah'ın hükmü varolmuştur. Hz. Peygamber zamanındaki Medine Yahudileri'nin ellerindeki Tevrat'ın bazı lafızlarının tağyir edildiği bilinen bir şey değildir. Tevrat ve İncil nüshalarının çoğu birbiriyle müttefiktir, ancak pek az lafızda aralarında farklılık vardır. Bir kimsenin Tevrat'ın bütün nüshalarını toplaması ve tebdil etmesi mümkün değildir¹²⁶.

Tevrat'ın bütününde bazı ufak tefek lafzî tağyir ve tebdilin olabileceğini kabul etmekle birlikte İbn Teymiyye, onun hükümlerinin lafzında bunu mümkün görmemektedir. Ona göre, hiç kimse Tevrat'taki hükümlerin lafızlarında tebdil olduğunu iddia edemez¹²⁷.

Bununla birlikte İbn Teymiyye, Samiri Tevratı ile Yahudi Tevratı arasında bir çok farklılığın bulunduğunu, hatta On Emir'de bile bu ayrılığın meydana geldiğini belirtmekte, fakat, sahih olan Tevrat'ın, Yahudi Tevratı olduğunu söylemektedir¹²⁸.

b. Elmalılı Muhammed Yazır (Ö.H. 1361/M. 1942)

Ülkemizin son dönem tefsircilerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a göre tahrifin ekserisi, ayetlerin gizlenmesi veya manalarının yanlış verilmesi suretiyle olmuştur. Yahudiler, bazı âyetlerin mânâsını gizlemek suretiyle tahrifatta bulunmuşlardır¹²⁹. Mesela, onlara "hatta" deyiniz, yani orada yükünüzü yıkıp ikamet ve istiğfar ediniz denildiği halde, güya "hannıthu" deyiniz denilmiş gibi, "hannıthu hannıthu" diye bağırmaya başlamış ve Tevrat'ı böyle tahrif etmişlerdir. Fakat bunu yapanlar, Yahudilerin hepsi değildir. İçlerinden bir grup bunu yapmıştır¹³⁰. Bunlar kendi yazdıkları fikirleri, tevilleri, tercemeleri, aslı Tevrat ile karıştırmış, seçilmez bir hale getirmiş ve bazan da, Hz. Muhammed'in sıfatları hakkında yaptıkları gibi, kitaplardaki ayetleri saklamışlardır¹³¹. Elmalılı Hamdi Yazır, bu sözleriyle, Yahudilerin, Tevrat'ı yorumda ve başka dillerde tercümede tahrif ettiklerini ifade etmektedir. Fakat o, İslâm'da peygamber

126. Bkz. İbn Teymiyye, El-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesih, Matbaatu'l-Medeni, Kahire 1964, I/367-369 (IV cilt).

127. İbn Teymiyye, I/369.

128. İbn Teymiyye, I/380.

129. Elmalılı, I/506.

130. Elmalılı, IV/2310.

131. Elmalılı, I/336.

olarak tanınan Nuh ve Lut gibi şahısların hayatları hakkında Tevrat'ta ahlak dışı haberlerin yer almasını, metinde tahrif olarak kabul etmekte ve bunda şüphe bulunmadığını söylemektedir¹³².

c. Süleyman Ateş

Diyanet İşleri eski başkanlarından Süleyman Ateş, Yahudi ve Hıristiyanların cennete girip giremeyeceği meselesiyle ilgili olarak yazdığı yazılarda Tevrat'ın tahrifi meselesini aktüel hale getirmiştir. O, yazılarında, Tevrat'ın sahlılığı ve geçerliliğini savunmuştur. Bakara 40, Maide 48. âyetin yanında Kur'an'dan bir çok âyeti de delil olarak getiren Ateş, Kur'an'ın indiği sırada, Kitap Ehli'nin elinde bulunan "Kitab"ı, yani Tevrat ve İncil'i doğruladığını öne sürmüştür¹³³. Yahudiler'in Tevrat ayetlerini değıştirdiğini bildiren Kur'an âyetlerinin manasının, Tevrat'ın asıl metninin tahrif edildiği anlamına gelmediğini belirtmiştir. Ona göre, "Yahudiler'in elleriyle yazdıkları Kitap, Tevrat değil, onun âyetleri üzerine yaptıkları tefsirler, şerhler, Tevrat âyetlerini arzuları doğrultusunda yorumlayarak meydana getirdikleri ahkâm kitaplarıdır. Yani, Tevrat'ın tefsiri -ki Talmud en meşhurdur- ve fıkıh kitaplarıdır. Din adamları, yazdıkları şerhleri, kitabın aslında bulunmayan ayrıntılara dair ictehad hükümlerini Allah'ın buyrukları olarak görüyor ve halka bunların da Tanrı buyruğu olduğunu söylüyorlardı"¹³⁴.

Ateş, yukarıdaki bu görüşünü, Kur'an'ın Yahudileri Tevrat'ın hükümlerini uygulamaya çağırın âyetleriyle desteklemiştir. O, "Eğer Kur'an indiği sırada Tevrat ve İncil muharref, aslı yok ve Kur'an onları tamamen neshetmiş, ortadan kaldırmışsa, nasıl Yahudilere Tevrat'ın hükümlerini uygulamaları emredilir?" sorusunu sorarak, bu hususa dikkat çekmiştir¹³⁵. Ona göre, Kur'an'ın Yahudileri Tevrat'ın hükümlerini uygulamaya çağırması, Tevrat'ın muharref ve mensuh olmadığını göstermektedir¹³⁶.

132. Elmalılı, I/411.

133. Bkz. Ateş, Kur'an'ın Evrensel Mesajına Çağrı, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990, 17-35.

134. Ateş, 19.

135. Ateş, 22.

136. Süleyman Ateş'in savunduğu bu görüşün delillerini, Hindistan'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Protestan Rahip C.G. Pfander de "Mizânü'l-Hak" isimli eserinde aynen kullanmıştır. Rahmetullah el-Hindî'nin "İzhâru'l-Hak" isimli, İslam'ı savunan ve Hristiyanlığı tenkid eden eserine karşı yazdığı bu kitapta Rahip Pfander, Kur'an'ın kendi zamanındaki Tevrat ve İncil'i tanıdığını, onların geçerli olduğunu açıkladığını belirtmektedir. Hindistan'daki başarılı çalışmaları üzerine İstanbul'a gönderilen, fakat İstanbul'da aynı başarıyı gösteremeyip bir sene sonra İngiltere'ye dönen Rahip Pfander'in bu eseri daha sonra "Gerçeğin Ölçütü" adı altında, küçük risaleler halinde, Türkçe'ye çevrilmiştir. Rahip Pfander'in Kur'an'ın kendi zamanındaki Tevrat ve İncil'i doğruladığı iddiası, "Tevrat ve İncil'de Tahrif Yoktur" adını taşıyan risalede yer almaktadır. Bkz. Tevrat ve İncil'de Tahrif Yoktur, Gerçeğin Ölçütü (Mizânü'l-Hakk I) Birinci Kısım, Sevgi Yayınları, Kardeşler Matbaası, Ankara ?.

Ateş'in, Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı isimli kitabında yeralan yukarıdaki bu görüşleri¹³⁷, aynı kitabın "Tevrat ve İncil'in Tahrifi Sorunu" arabaşlığını taşıyan kısmında tekrar edilmektedir. Ancak, Ateş burada, yukarıdaki sözlerinin Tevrat ve İncil'de hiç tahrifat olmadığı anlamına gelmediğini söylemektedir. Kur'an'ın indiği dönemde sahih olan Tevrat'ta, daha sonra, değişmeler olmuştur. Müstensihlerin, kasıtlı-kasıtsız hatasından kaynaklanan birçok değişiklik Tevrat'a girmiştir. Ateş, İsrail peygamberleri hakkında Kur'an'da anlatılan kıssaların bazı bölümlerinin bugünkü Tevrat'ta bulunmamasını bu kabil değişikliklerden saymaktadır. O, Tevrat'ın Kur'an'ın indikten sonra değiştirildiği iddiasına, Kur'an'ın muhtevasından delil getirmektedir. Ateş, Kur'an'ın Kitap Ehli'ne, yani Yahudilere hitaben bu anlattıklarının kendi kitaplarında mevcut olduğunu, istedikleri takdirde kitaplarını getirip karşılaşturmalarını, Hz. Peygambere de, eğer kendisine indirilenden şüphe duyuyorsa Kitap Ehli'ne sormasını emrettiğini (Yunus, 94) belirtmekte, dolayısıyla bugünkü Tevrat nüshalarında bulunmayan bu kıssaların Kur'an'ın indiği dönemdeki Tevrat'ta bulunduğuna işaret etmektedir. Ateş, bu konuda kendine Muhammed izzet Derveze'den de destek bulmaktadır¹³⁸.

Ateş, Kur'an'ın indiği dönemde sahih olan Tevrat'ın sonradan değişikliğe uğradığını, belki de İzzet Derveze'den etkilenerek, söylemekte, ancak daha sonra, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Tevrat'taki delillerinin tahrif edildiği görüşünü saçma bulmaktadır. O, bu hususta şunları söylemektedir: "Bir kavim, Hz. Peygamber'in sıfatlarını Tevrat'tan silmek için, herkesin üzerine titrediği Kutsal Kitab'ın metniyle oynayamaz. Hiç kimse bunu yapamaz. Her halde Tevrat, tek nüsha değildi ve Yahudi milleti de Medine'de oturan üç kabileden ibaret değildi. Her kabilenin elinde Kutsal Kitab'ı vardı. Bunların hepsinin birden değiştirilmesi ma'kul mudur?"¹³⁹. Ateş'in bu son cümlesi kendi içinde mantıklı ve tutarlıdır. Hakikaten, Yahudi cemaatleri sadece üç kabileden ibaret değildi. Birinci ve İkinci Sürgün'de, Yahudiler Filistin'den dünyanın dört bucağına dağılmıştı. Kur'an'ın indiği dönemde, Yemen'de, Filistin'de, Irak'da, Hindistan'da, Habeşistan'da ve Afrika'nın muhtelif ülkelerinde Yahudi cemaatleri yaşamaktaydı. Bağdat yakınlarındaki Sura ve Pumbethia Talmud akademilerinde, Filistin'deki akademilerde (Bet-Midraş) yahudilik çalışmaları devam etmekteydi. Bu cemaatlerin ellerinde Tevrat nüshaları mevcuttu. İlk dönemde Müslümanlarla muhatap olanlar da sadece Medine ve civarındaki Yahudi cemaatleridir. Dolayısıyla, bu cemaatler böyle

137. Süleyman Ateş'in Tevrat'ın tahrifi meselesiyle ilgili görüşleri için ayrıca bkz. "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", İslâmî Araştırmalar, Yıl 1989, Cilt III, sayı I.

138. Ateş, 127-129.

139. Ateş, 134-135.

bir değişiklik yapmaya kalkışsa bile, bu teşebbüs, diğer bölgelerdeki, özellikle Irak ve Filistin'deki cemaatlerden tepki görecekti. Çünkü o cemaatler için henüz Hz. Muhammed'in ve İslam'ın bir değeri yoktu. Ayrıca, Tevrat'ın Aramca (Targum), Süryanice (Peshitta), Yunanca (Septuagint), Latince (Vulgate) ve diğer bir çok dilde tercümeleri bulunmaktaydı. İbn Teymiyye'nin deyimiyle, bütün bu nüshaların değiştirilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan, Ateş'in bu sözü tartışmasız doğrudur. Ancak, Tevrat'ın tahrifini savunan muhatabını bu mantıklı cevabı veren Ateş, Kur'an indikten sonra müstensihlerin kasıtlı-kasıtsız değişiklik yaptığını, İsrail peygamberleri hakkındaki kıssaların bazı bölümlerinin Tevrat'ta bulunmamasının bundan kaynaklandığını söylemektedir¹⁴⁰. Bu ise, yukarıdaki mantıklı cevapla tamamen çelişmektedir. Çünkü, Hz. Muhammed'in sıfatlarını ihtiva eden âyetleri bütün Tevrat nüshalarından kaldırmak nasıl mümkün değilse, İsrail peygamberlerinin kıssalarını kaldırmak da mümkün olmamalıdır.

Ateş'in başka bir çelişkisi de şudur: Tevrat'ta tahrifin olduğunu savunan muhatabına cevap verirken şöyle demektedir: "Kaldı ki, Peygamber'in Tevrat'ta vasıfları yazılı olsa bile bunu tahrif etmelerine ne gerek var? Kendileri inanmadıktan sonra bu vasıfların Hz. Muhammed'e uymadığını söylerlerdi. Kendilerini inanmaya zorlayan mı vardı? ... Tevrat, Arapça değil, İbranice idi. Onun dilini Araplar anlamıyorlardı... Tevrat Arapça olmadığına ve Araplar onu anlamadıklarına göre, Yahudiler, Hz. Muhammed'in sıfatlarını silmek için ne diye Tevrat'ı değiştirsinler? Tevrat'ta böyle şeyler yoktur, deyip çıkarlardı. Aksini kim ispat edecekti? Tevrat'ın dilini bilmeyen, yazısını okuyamayan insanlar mı?"¹⁴¹.

Ateş'in Hz. Muhammed'in sıfatları için öne sürdüğü bu gerekçe, İsrail peygamberlerinin kıssaları için de geçerli olmalıdır. Kur'an indikten sonra, Kur'an'da var diye veya başka sebeplerden dolayı Yahudi müstensihlerin İsrail peygamberleri hakkındaki kıssaların bazı bölümlerini Tevrat'tan ve diğer kutsal kitaplardan silmiş olmaları mümkün değildir. Eğer bu gerekçeleri gözönünde bulundurarak Eski Ahid'i müstensihler değiştirmeye kalksalardı, Kur'an'da da varolan, Yahudileri lanetleyen, onların sefil davranışlarını hikaye eden, inançsızlıkdaki direnişlerini anlatan bölümleri de kaldırmaları gerekirdi. Halbuki Kur'an'ın anlattıklarıyla mutabık olan bu bölümler, bugünkü Tevrat nüshalarında halen yer almaktadır. Muarızına cevap verirken, Hz. Peygamber'in sıfatlarını silmek için hiç kimsenin, üzerine titrenilen Tevrat'ın metniyle oynayamayacağını, buna kimsenin cesaret edemeyeceğini söyleyen Ateş'in, bu durumu İsrail pey-

140. Ateş, 127-138.

141. Ateş, 135.

gamberlerinin kıssalarında gözönüne almaması, izahı mümkün görülme-
yen bir çelişkidir¹⁴².

C. Tevrat'ın Tahrifi Hakkında Yahudilerin Görüşleri

Rabbanî Yahudilik kaynaklarında Tevrat'ın tahrifi ve kaybolması ile ilgili olarak, İbn Hazm ve diğer Müslüman bilginlerin farkına varmadığı bir çok bilgi bulunmaktadır. Yahudi rabbiler, Musa'ya verilen Tevrat'ın mahiyeti, yazılması, yazarları, neshi, çelişkili ifadeleri, düzeni ve benzeri konularda etraflıca tartışmışlardır. Burada, Müslüman bilginlerin farkına varmadığı bu konularla ilgili rivayet ve haberleri nakletmek, Tevrat'ın tahrifi meselesinin açıklığa kavuşması açısından faydalı olacaktır.

1. Musa'ya Verilen Tevrat'ın Tahrifi ve Kaybolması

Rabbanî Yahudilik kaynaklarında, Musa'ya verilen Tevrat'ın tahrif edildiğine dair bir çok haber bulunmaktadır. Hatta bu kaynaklarda, Musa'ya verilen Tevrat'ın kaybolduğu ve bugünkü Tevrat'ın Ezra tarafın-
dan tesbit edildiği de belirtilmektedir.

Bâbil Talmudu'nda yeralan bir habere göre, MÖ 841'de tahta geçen Yehuda kralı Ahazy¹⁴³ Musa'ya verilen Tevrat'tan Allah'ın kutsal isimlerini çıkarmış ve yerlerine putların isimlerini koymuştur¹⁴⁴. MÖ 736-716 yılları arasında hüküm süren Kral Ahaz¹⁴⁵, Tevrat okumayı yasaklamış ve bunu sağlamak için, Mabel'deki Tevrat'ı mühürlemiştir¹⁴⁶. Amon¹⁴⁷ (MÖ. 642-640) ise Tevrat'ı yakmıştır. Yehuda kralları arasında Tevrat'a karşı en katı düşmanlığı Menasseh (M.Ö. 687-642) gütmüştür. Menasse, Ahazy gibi, Tevrat'tan Allah'ın isimlerini çıkartmış, yerine putların isimlerini koydurmuştur¹⁵⁰. Bu Kral zamanında Tevrat'ı yoketme çabaları o kadar başarılı olmuştur ki, Musa'nın yazdığı söylenen ve Mabel'de muhafaza

142. Ateşin çelişkileri bu kadar değildir. O, yazılarında "Tevrat" lafzını da rastgele kullanmıştır. Tevrat'ın levhalar halinde Musa'ya verilen kitap olduğunu belirten Ateş (bkz. Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı, 17; "Bazı Ayetleri Müteşabih Olan Kitap Kur'an mıdır?", Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, 6.), Davud, Süleyman ve Eyyub'un kıssalarını da Tevrat'ın konularına dahil etmektedir (bkz. "Ayetleri Müteşabih Olan Kitap Kur'an mıdır", 13). Onun Musa'dan yedi sekiz asır sonra yaşamış Davud ve Süleyman'ın kıssalarını Musa'ya verilen Tevrat'a dahil etmesi, izaha muhtaç bir meseledir. O, "Tevrat"ı, Musa'ya verilmiş bir kitap olarak görmekle beraber, Eski Ahid'in tümünü tanımlamak için kullanmıştır.

143. Ahazy hakkında geniş bilgi için bkz. II. Krallar, 8:25-29.

144. Bkz. TB, Sanhedrin, 102b.

145. Ahaz hakkında bkz. II. Krallar, 16:1-20.

146. Bkz. TB, Sanhedrin, 103b. İbranice metin şöyledir: "Ahaz batal et ha Avoda ve hatam et Ha-Torah" (ahaz, kurban takdimini iptal etti ve Tevrat'ı mühürledi).

147. Amon hakkında bkz. II. Krallar, 21:19-26.

148. TB, Sanhedrin 103 b.

149. Menasse hakkında bkz. II. Krallar, 21:1-18. Menasseh'in krallığı Amon'dan öncedir. Tevrat'a karşı en şiddetli baskı onun zamanında olduğundan, Menasseh'i Amon'dan sonra aldık.

150. TB, Sanhedrin, 103 b.

edilen standart ana nüshanın varlığı herkesten gizlenmiştir. Bu Tevrat nüshası, Mabel'in gizli bir yerine saklanmış¹⁵¹, son krallardan Yoşiya'nın (MÖ 640-609) zamanına kadar da bulunamamıştır.

Rabbanî kaynaklardan ve Eski Ahid'in II. Krallar ile II. Tarihler kitaplarındaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Menasse krallığı döneminden Yoşiya'nın krallığına kadar Yahudiler Tevratsız yaşamıştır. Bu dönemde din, tamamen "Soferim" denilen kişilerin keyfî tasarruflarına kalmıştır. Yoşiya zamanında peygamberlik yapan Yeremya, bu kimseleri Allah'ın dinini değiştirmek ve Tevrat'ı tahrif etmekle suçlamıştır¹⁵².

MÖ. 640 yılında tahta geçen Yoşiya, seleflerinin putperest adetlerini terketmiş ve tekrar hak yola dönmüştür. O, Mabel'deki putları ve bunlarla ilgili eşyaları kaldırmış ve önceki putperest krallar tarafından tahrif edilen Mabel'i tamir ettirmeye başlamıştır¹⁵³. Tamirat esnasında, Baş Kohen Hilkiya, tesadüfen, Mabel'de Tevrat'ı bulmuştur. Bu olay, II. Tarihler Kitabında şöyle anlatılmaktadır: "Ve Rab evine getirilmiş olan gümüşü çıkardıkları vakit, Kohen Hilkiya, Musa'nın eliyle verilmiş olan Rabbin Tevrat'ının Kitabı'nı (Sefer Torat Yehova) buldu. Ve Hilkiya, katip Şafan'a dedi: Rab evinde Tevrat'ın Kitabı'nı buldum¹⁵⁴. Ve Hilkiya Kitab'ı Şafan'a verdi. Ve Şafan, Kitab'ı Kral'a götürdü. Ve Kral'a haber verip dedi: ... Kohen Hilkiya bana bir kitap verdi. Ve Şafan, Kral'ın önünde ondan okudu. Ve, vaki oldu ki, Kral, Tevrat sözlerini işitince, elbiselerini yırttı"¹⁵⁵.

II. Tarihler ve II. Krallar kitaplarının bu olayın devamındaki ifadelerine göre, Kral Yoşiya, Tevrat'ın sözlerini daha önce hiç duymamış gibi tepki göstermiş, anlamak için bilen birisini aramıştır. Onu Mabel'de bulan büyük Kohen Hilkiya dahi anlayamamıştır. Kralın adamları, Hulda adında bir kadın peygambere giderek ondan Tevrat'ın bu sözleri hakkında bilgi istemişlerdir¹⁵⁶. II. Tarihler ve II. Krallar kitaplarında bu olayla ilgili anlatılanlardan öyle anlaşılıyor ki, İsrailoğullarının elinde Mabel'e saklanmış olan bu Tevrat nüshasından başka nüsha bulunmamaktadır. Bu, gerek Büyük Kohen Hilkiya'nın, gerek Katip Şafan'ın ve gerekse Kral Yoşiya'nın davranışlarından açıkça anlaşılmaktadır.

151. Albo, Josepf, Sefer Ha-Ikkarim, İbranice-İngilizce, Tahkikli İbranice Metni İngilizce Tercümesiyle Birlikte Neşreden: Isaac Husik, Philadelphia 1946 III:22. (IV cilt),

152. Bkz. Yeremya, 8: 8-9.

153. Bkz. II. Krallar, 22. bap; II. Tarihler, 34. bap.

154. Bu ibarenin İbranice tam metni şöyledir: "Matsa Hilkiyahu Ha-Kohen et Sefer Torat Yehova beyad Moşe ve yaan Hilkiyahu ve yo'mer el Şafan Ha-Sofer Sefer Ha-Torah matsa'ti be Bet Yehova" (II. Tarihler, 34: 14-15).

155. Bkz. II. Tarihler, 34: 14-19; II. Krallar, 22:8-11.

156. Bkz. II. Tarihler, 34: 20-23; II. Krallar, 22: 14-15.

Daha sonra, Bâbil Kralı Nebukednazzar'ın Yehuda devletine girmesi ve Kudüs'ü kuşatması üzerine, Kral Yoşiya, içinde On Emir yazılı Taş Levhalar ile bu Tevrat'ın muhafaza edildiği Ahit Sandığını, Süleyman tarafından hazırlanmış olan Mabel'deki katakompa saklamıştır¹⁵⁷. Ondan sonra da bu sandık ve dolayısıyla Musa'nın yazdığı söylenen Tevrat bir daha bulunamamıştır. **Kudüs Talmudu'nun ifadesine göre bu Tevrat, bugün hala saklandığı yerde durmaktadır**¹⁵⁸.

2. Ezra'nın Tevrat'ı Yeniden Tesbit Etmesi

Bazen Malaki olarak da isimlendirilen Ezra¹⁵⁹, Yahudi din ve tarihinde önemli bir isimdir. O, bir peygamber değildir, fakat peygamberden de ötede bir konuma sahiptir¹⁶⁰. Rabbiler onu Musa ile mukayese etmiş ve onun da Musa gibi Tevrat'ı almaya layık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rabbilere göre, Musa önce gelmeseydi, Tevrat Ezra'ya verilmiş olacaktı¹⁶¹.

Ezra'nın Yahudi tarihinde ön plana çıkışı, Babil Sürgünü'nden dönüşünden sonra olmuştur. Hikmet sahibi, bilgili bir kimse ve Tevrat'ın usta yazıcısı (Sofer) olarak tanınan Ezra¹⁶², Sürgünden dönen ilk kabile arasında yer almamış¹⁶³, çalışmalarını hocası Baruh ben Neriah'la tamamlamak için Babil'de kalmıştır¹⁶⁴. Ezra'nın bu çalışmalarının neler olduğu belli değildir¹⁶⁵.

İkinci kabile ile Babil'den göçeden Ezra, İkinci Mabel'in yapımına katkıda bulunmuştur. Ezra'nın yaptığı en önemli iş, Tevrat'ın yeniden oluşması ve Yahudi hayatında yerini almasıdır. Ezra, İsrail topraklarında yaşayan Yahudiler arasında sözlü yorumu ile birlikte tamamen unutilan Tevrat'ı, Babil'den gelip yeniden oluşturmuştur¹⁶⁶.

Ezra'nın Tevrat'ı tesbit etmesi şöyle olmuştur: Allah, Ezra'ya, yanına beş deneyimli yazıcı almasını ve ıssız bir yere gitmesini, orada kırk gün onlara Tevrat'ı yazdırmasını emretmiştir. Ezra, Allah'ın bu buyruğu üzerine, Sarga, Dabriah, Seleucia, Ethan ve Eziel'i yanına alarak inzivaya çekilmiştir. Bir gün sonra, kendisine verilecek şeyi içmesi için ağzını aç-

157. TY, Şekalim, VI: 2.

158. TY, Şekalim, VI: 2.

159. TB, Megillah, 15a.

160. Mendell Lewittes, Studies In Torah Judaism, New York 1966, 18.

161. Bkz. TB, Sanhedrin, 21b; Tosefta, Sanhedrin, 4:7.

162. Bkz. Ezra, 7:6.

163. Bkz. Ezra, 1-7. bablar.

164. Judah Nadich, Jewish Legends of the Second Commonwealth, Philadelphia 1983, 18.

165. Babil Talmudu'nda, Ezra'nın Eski Ahid'in Tarihler Kitabı'nın kendi nesline kadar olan kısmını yazmakla meşgul olduğu için birinci kabileyle gelmediği bildirilmektedir (bkz. TB, Baba Batra, 15a).

166. TB, Sukkah, 20a.

masını isteyen bir ses duymuştur. Bu sesin ardından ona, içinde su gibi akıcı bir sıvının bulunduğu bir tas sunulmuştur. Ezra, ağzını açmış ve sıvıyı içmiştir. Bir daha da, kırk gün boyunca, ağzını kapayamamıştır. Ezra, yorulmaksızın, kırk gün müddetince, beş yazıcıya yeni harf karakterli Tevrat'ı yazdırmıştır. Yazıcılar, bu yeni harfleri anlamadan, Ezra'nın sözlerini yazmışlardır. Kırk gün sonunda Allah, Ezra'ya, Eski Ahid'in yirmidört kitabını herkese yaymasını, geriye kalan yetmiş kitabı ise hikmet sahibi kimseler için saklamasını emretmiştir¹⁶⁷.

Ezra, yeni Tevrat'ı halkın huzuruna getirip okumuş¹⁶⁸, hükümlerini, Yahudilere tek tek açıklamış ve hayat tarzı olarak benimsemelerini istemiştir. O, Tevrat'ı haftalık okuma parçalarına ayırmış ve haftalık Tevrat okuma geleneğini oluşturmuştur. Halkın toplanma günleri olan Pazartesi ve Perşembe günlerini ise toplu Tevrat okuma günleri ilan etmiştir¹⁶⁹.

Talmud'a göre Ezra, yeni Tevrat'ta bir takım değişiklikler yapmıştır¹⁷⁰. O, Musa'ya ilkel İbranî yazı karakterinde verilmiş olan Tevrat'ın yazı karakterini, kare karakterli Asurî yazı sitiline çevirmiş¹⁷¹, öncekini Samirîlere bırakmıştır¹⁷². Talmud'da, Tevrat'ın yazı karakterinin değişmesi, Ezra'nın faziletlerinden sayılmıştır¹⁷³.

Ezra, bunun dışında, senenin başlangıç ayını da değiştirmiştir. O, Mısır'dan çıkışın anısını hatırlatan Nisan yerine, Babil'den çıkışın anısını hatırlatan Tişri ayını benimsemiştir¹⁷⁴.

Ayrıca o, Tevrat'ın bazı harfleri üzerine noktalar koymuştur¹⁷⁵. Babil Talmudu'nun 'Mesaktot Kitanot' (Küçük Risaleler) bölümünden olan

167. Nadich, Jewish Legends, 23.

168. Nehemya, 8. bâp.

169. Bkz. TB, Baba Kamma, 82b; Lewittes, 19.

170. Rabbiler tarafından, Ezra'nın Tevrat'ta ve geleneğe on tane değişiklik yaptığı belirtilmektedir. Ezra'nın yaptığı bu değişiklikler, "Takkanoth" olarak isimlendirilmektedir. Bkz. George F. Moore, Judaism In the First Centuries to the Christian Era, Harvard University Press, Cambridge 1950, I/29-30.

171. Rabbiler, Tevrat'ın orijinal vahiy dili ve yazı karakteri hakkında ihtilafıdır. Tanna'im'in son neslinden olan ve Mişna'yı derleyen Yehuda Ha-Nasi (Talmud'da, sadece "Rabbi" denir), Musa'ya verilen Tevrat'ın orijinal yazısının Asurî yazı karakterinde olduğunu, bu yazının İsrailoğullarının günahları sebebiyle bozulduğunu belirtmiştir (bkz. TB, Sanhedrin, 22a). Babil Amora'im'i'nin altıncı neslinden olan Mar Zutra (bkz. Strack, 133), Tevrat'ın Musa'ya İbranî harfleriyle, İbranice; Ezra'ya, Asurî yazı karakteriyle, Aramca olarak verildiğini söylemiştir (bkz. Sanhedrin, 21b). Tanna'im'in ikinci neslinden olan Modi'im'li Rabbi Elezar (hakkında bkz. Strack, 112) ise, Tevrat'ın orijinal yazısının ve dilinin hiç değişmediğini ileri sürmüştür (bkz. TB, Sanhedrin, 22a).

172. TB, Sanhedrin, 21b-22a; TY, Şekalim, V:1.

173. Bkz. TB, Sanhedrin, 22a. Krş. Tosefta, Sanhedrin, IV:7.

174. Albo, III/146-147.

175. Tevrat'ın harfleri, o zaman, noktasız ve harekesiz idi. Daha sonra, Soferim, birbirine benzeyen harfleri noktalama işaretleriyle ayırmıştır.

Avot de Rabbî Natan'da nakledildiğine göre, Ezra, bu noktaları, Tevrat metninde anlaşılması zor, müphem bazı harfler üzerine koymuştur. O, bunu, ilgili yerlerin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını Peygamber İlyâ'ya¹⁷⁶ danışmak için yapmıştır. Onun onayını aldıktan sonra bu noktaları silecektir¹⁷⁷. Fakat, öyle anlaşılıyor ki, Ezra, Peygamber İlyâ ile karşılaşma imkanı bulamamıştır¹⁷⁸. Çünkü bu noktalar, bugünkü Tevrat nüshalarında halen korunmaktadır¹⁷⁹. Bu noktalar meselesi, Rabbanî anlayışın aksine, Ezra'nın Tevrat'ı ya değişik nüshalardan, ya da hafızasından yazdığı düşüncesini akla getirmektedir.

3. Knesst Ha-Gadol ve Yeni Tevrat'a Katkıları

Knesst Ha-Gadol (Büyük Meclis), Ezra tarafından kurulmuş, yüzyirmi üyeli bir büyük meclistir¹⁸⁰. Bu yüzyirmi üyenin otuzunu Nevi'îm¹⁸¹ (peygamberler), geri kalanını ise Hakhamîm (Hahamlar), Zikanîm (İleri Gelenler) ve Soferîm teşkil etmektedir¹⁸².

Başlıca görevi Eski Ahid'in tam metninin tesbit edilmesi olan Knesst Ha-Gadol¹⁸³, Yahudilikle ilgili olarak, şunları yapmıştır: 1) Tevrat'ı Yahudi hayatının esası kılmıştır. 2) Bütün adet ve gelenekleri toplamış ve bunları Yahudiliğin iskeleti haline getirmiştir. 3) Eski Ahid'in metnine yeni eklemelerde bulunmuştur¹⁸⁴. Bu

176. İlyâ, (İbranice Eliyahu), putperest Yehuda Kralı Ahap (MÖ 874-853) zamanında yaşamış bir İsrail peygamberidir. II. Krallar Kitabı'nda anlatıldığına göre, tekrar geri gelmek üzere Allah'ın katına çıkmıştır. (Bkz. II. Krallar, 2. Bâp). Yahudi inancında, İlyâ'nın halen yaşadığı ve Mesih'i müjdelemek için beklediği anlayışı yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Philip Birnbaum, Encyclopedia of Jewish Concepts (EJC), New York 1991, 36-38.

177. Bkz. Avot de Rabbî Natan (Masekhtot Kitanot içinde) XXXIV:5.

178. Rabbanî kaynaklarda, İlyâ'nın zaman zaman yeryüzüne inip dolaşması ile ilgili hikâyeler vardır. Bkz. TB, Baba Metzia, 59b.

179. Bkz. Tekvin, 16:15; 18:19; 19:23; 33:4; 38:12; Sayılar. 3:39; 9:10; 21:30; 29:15; Tesniye, 29:28.

180. TB, Megillah, 17b.

181. Yahudilikte peygamber anlayışı farklıdır. Peygamber anlamındaki "Nevi", "Allah adına insanlara hitap eden kimse" demektir (bkz. Birnbaum, EJC, 405). Bu bakımdan, insanları uyaran, onları doğruluğa teşvik eden azizlere de peygamber denmektedir. En büyük peygamber olan Musa'dan sonra Peygamberler, dereceleri bakımından, iki gruptur. Birinci gruba, İşaya, Yeremya ve Ezekeel gibi Eski Ahid'de kitapları yer alan peygamberler girmektedir. Samuel, Natan ve Elişa gibi peygamberler ikinci gruptandır. Bu gruba giren peygamberlere, "Roe" (gözeten, çoban) ve "Hoze" (uyaran) gibi isimler verilmektedir (bkz. Newman-Sivan, 169). Bu tür peygamberler, İsrail tarihinde çoktur. Aynı zamanda ve aynı bölgede, bu gruptan bir çok peygamber görev yapmıştır (I. Krallar'da, Putperest Kral Ahab'ın birçok peygamberi öldürdüğü nakledilmektedir. Bkz. I. Krallar, 19:1, 14). Bu bakımdan, buradaki "otuz peygamber" ifadesi, yanlış değildir.

182. Nadich, Jewish Legends, 161.

183. Nadich, Jewish Legends, 161.

184. Moore, I/32-36.

Meclis, ayrıca, inanç alanında da bir takım yeni şeyler ihdas etmiştir¹⁸⁵.

4. Soferim ve yeni Tevrat'ta Yaptığı Değişiklikler

Soferim'in¹⁸⁶, Babil Sürgünü dönüşünde Malaki ile son bulan peygamberlik kurumundan sonra¹⁸⁷, Ezra'nın önderliğinde ortaya çıktığı söylenmektedir¹⁸⁸. Fakat, Eski Ahid'e bakıldığında, Soferim'in, Ezra'dan önceki dönemde de var olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, Yaremya Kitabı'nda verilen bilgidен, Soferim'in, II. Mabed Dönemi'nde olduğu kadar, I. Mabed Dönemi'nde de, aynı şekilde, etkin olduğu anlaşılmaktadır. Yehuda kralı Yoşiya zamanında (MÖ 640-609) peygamberlik yapan Yaremya, Tevrat ve din kuralları üzerindeki keyfî tasarrufları sebebiyle Soferim'i suçlamaktadır. Yaremya, kendilerinin hikmet sahibi, Allah'ın Tevrat'ının tek temsilcisi olduğunu ileri süren Soferim'i yalanlamakta, onların kalemelerinin düzmece yalan şeyler yazdığını, hikmetle hiçbir ilgilerinin bulunmadığını söylemektedir¹⁸⁹. Yaremyanın bu sözleri, Soferim'in sadece II. Mabed Dönemi'nde Ezra'nın önderliğinde ortaya çıkmadığını, önceden de var olduğunu göstermektedir. Yaremya'nın bu sözlerinden, Soferim'in Tevrat metni üzerinde I. Mabed Dönemi'nde de oynanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Rabbanî kaynaklarda, Ezra'dan önceki Soferim hakkında pek bilgi verilmemiş, dâha çok II. Mabed Dönemi'ndeki Soferim ve faaliyetleri konu alınmıştır. Bu bakımdan Soferim, II. Mabed Dönemi'ne ait bir kurum olarak bilinmiştir. Bu kurum, görev ve yapı bakımından, Rabbanî kaynaklarda, sık sık, Kneset Ha-Gadol'la aynı görülmüştür. Talmud'dan anlaşıldığı kadarıyla, Kneset Ha-Gadol, kanun koyucu ve düzenleyici bir organ konumundadır. Bu meclisin üyeleri olmakla birlikte, Soferim ise, üstadları Ezra'nın metodunu takip ederek, Eski Ahid'i ve Kneset Ha-Gadol'un kararlarını yorumlayan bir kurum durumundadır. Başka bir ifadeyle, Soferim, Kneset Ha-Gadol'un halka uzanan koludur¹⁹⁰.

185. Talmud, Eski Ahid'de mevcut olmayan bir çok kanun ve hükmü, bu Meclise atfetmiştir. Bkz. J. Newmann, *Halachic Sources From the Beginning to the Nineth Century*, Leiden (EJ Brill) 1969, 7.

186. "Soferim" kelimesi, "kitap" anlamındaki İbranice "Sefer" kelimesinden türetilmiş "Sofer" in çoğuludur. "Sofer" in lügat anlamı, "müstensih" ve "yazar" demektir. Eski Ahid'in yorumunda en yüksek yetkili kimseler olarak görülen ve Kneset Ha-Gadol'un mensubu olan kimselere verilen "Soferim" ünvanının kelime menşei, Babil Talmudu'nda, "saymak" anlamındaki "Siper" fiiline dayandırılmıştır. Bu kimselere "Soferim" denmesinin sebebi, onların Tevrat'ın harf ve kelimelerini, tek tek sayması, kelimelerini ayırmasıdır. Soferim hakkında bkz. Birbaum, EJC, 435; TB, Nedarim, 37b; TB, Megillah, 19a; TB, Kiddushin, 30a.

187. Bkz. TB, Sanhedrin, 11a.

188. Bkz. Birbaum, EJC, 435.

189. Bkz. Yeremya, 8:8-9.

190. J. Newmann, *Halachic Sources*, 11.

Rabbanî kaynaklara göre, Knesset Ha-Gadol'un üyesi olan Soferîm, Tevrat'ın metninin yazım şeklinin tesbitinde tek tabîi yetkilidir. Onların elinden çıkan Tevrat metinleri, bütün yönleriyle, sahihtir. Kelimelerin, "Mitzraim-Mitzroim" "Eretz-Aretz", "Şamaim-Şomaim" gibi farklı kıratlarda okunuşu, hepsi, Sina Dağı'nda Musa'ya verilen vahye dayanmaktadır¹⁹¹. Rabbilerin anlayışına göre, Soferîm'in yaptığı her şey vahiy kaynaklıdır¹⁹². Bununla birlikte, Rabbiler, Soferîm'i Eski Ahid metninde kasıtlı bir takım değişiklikler yapmakla suçlamış¹⁹³ ve bu değiştirme işini "Tikkuney Soferîm" terimiyle isimlendirmişlerdir¹⁹⁴. Türkçe'ye, "Soferîm'in Tamiratları=Düzeltilmeleri" şeklinde tercüme edilebilecek olan Tikkuney Soferîm'in sayısı, Rabbanî kaynaklarda, onbir¹⁹⁵ ile onsekiz¹⁹⁶ arasında, değişik rivayetler halinde zikredilmiş, tam listesi, toplu olarak, ünlü bilgin Yakub el-Kirkisanî'nin Kitabı'l-Envar ve'l-Merâkub isimli eserinde verilmiştir¹⁹⁷. Bu değiştirmelerin dört tanesi Tevrat metninde yapılmıştır.

Tevrat metninde yapılan bu değiştirmelerin ilki, Tekvin 18:22. cümlede yer almıştır. Bu cümlenin bugünkü metnindeki şekli şöyledir: "... ve Abraham hala Rabbin önünde duruyordu". Rabbiler, bu cümlenin aslının, "... ve Rab, hâlâ Abraham'ın önünde duruyordu" olduğunu, Soferîm'in bunu değiştirdiğini iddia etmiştir. Rabbilere göre, gerçekte, Allah, Abraham'ı beklemekteydi. Soferîm, bu ifadeyi, Allah'a layık görmediğinden, değiştirmiştir¹⁹⁸.

İkinci değişiklik, Sayılar Kitabı'nın "...ve eğer gözünde lütf buldumsa, beni hemen öldür; sefaletimi görmeyeyim"¹⁹⁹ cümlesinde olmuştur. Rabbiler, bu cümlenin aslının "... ve eğer gözünde lütf buldumsa, sefaletini görmeyeyim" şeklinde olduğunu, Soferîm'in "sefaletini görmeyeyim" ifadesini "sefaletimi görmeyeyim" şeklinde, Musa'nın aleyhine, değiştirdiğini söylemiştir²⁰⁰. Yahudi bilginler, bu iki cümledeki

191. TB, Nedarim, 37b.

192. Babil Talmudu'nun Megillah bölümünde, bununla ilgili olarak, Rabbi Yohanandan naklen Rabbi Hiyya şöyle demektedir: "Ve Rabbin dağda sana söylediği bütün sözlere göre, onların üzeri yazılı idi" (Tes. 9:10) âyetinin manası nedir? Bu, bize şunu öğretir: Allah, Musa'ya Tevrat'ın bütün inceliklerini, Soferîm'in işlerini ve Soferîm tarafından Tevrat'a sokulan yenilikleri göstermiştir". TB, Megillah, 19b.

193. Albo, İkkarim, III/200; Liebermann, 21.

194. Bkz. Midraş Tanhuma, Beshallah 15.

195. Mekilta de Rabbi İshmael, Şirata 6.

196. Midraş Tanhuma, Beshallah 15.

197. Bkz. Kirkisanî, Kitabı'l-Envar, II:21.

198. Bkz. Midraş Tanhuma, Beshallah 15; Midraş Tanhuma (buber versiyonu), İngilizceye çev: John T. Townsend, Ktav Publishing House, Hoboken 1989, cilt. I/1:4; MR, Vayikra Rabah, XI:5; el-Kirkisanî, Kitabı'l-Envar, II:21.1; Albo, İkkarim, III/200.

199. Sayılar, 11:15.

200. Bkz. Mekilta de Rabbi İshmael, Şirata 6; Midraş Tanhuma, Beshallah 15; Kirkisanî, Kitabı'l-Envar, II:21.2; Albo, İkkarim, III/200.

değişikliğin sebebini, orjinal cümledeki ifadenin Allah'ın şanına uygun düşmemesine bağlamıştır²⁰¹. Bu anlayış, Babil Talmudu'nun "Allah'ın bir ismini hafife almaktansa, Tevrat'tan bir harfi söküp atmak daha evladır"²⁰² ifadesine dayandırılmıştır²⁰³.

Üçüncü değişiklik, yine Sayılar Kitabı'ndadır. Rabbilerin suçlamasına göre, bu Kitab'ın "Rica ederim, o, etinin yarısı yenilmiş olarak anasından doğan bir ölüye benzemesin"²⁰⁴ cümlesi, aslında, "Rica ederim, etimizin yarısı yenilmiş olarak anamızdan doğan bir ölüye benzemeyelim" idi. Soferîm, (Musa'yı tenzih etmek için) bu cümleyi değiştirmiştir²⁰⁵.

Bunların dışında, sadece Karaî bilgin Kirkisanî'nin zikrettiği ve münferit kaldığı bir cümle daha vardır ki, o da Sayılar Kitabı'ndadır. Bu kitabın 16. bâbındaki "Bu adamların gözlerini kör mü etmek istiyorsun"²⁰⁶ cümlesi de Rabbilere göre Soferîm'in bir değiştirmesidir. Bu cümledeki "onların gözlerini" ifadesi, aslında, "(senin) gözlerini" idi. Soferîm bunu değiştirmiştir²⁰⁷.

Rabbilerin Tevrat'ın metninde yapılan değişikliklerden Soferîm'i sorumlu tuttuğu diğer bir mesele, "İttur"dur. İttur, lugat anlamı itibariyle "yerleştirme" demektir. "İttur Soferîm" ise, ıstılahda, Soferîm'in Tevrat metninde yaptığı edebi süsleme, güzelleştirme" manasına gelmektedir²⁰⁸. Üç şekli bulunmaktadır.

Musa'ya Sina'da verilen kural olarak ittur: Bu ittur, Tevrat'ın metnini daha şiirsel veya linguistik bakımdan daha tesirli göstermek için yapılan süslemedir. Bunun örneğini Tekvin Kitabı'nda bulmaktayız. Tekvin 18:5. cümledeki bugünkü Tevrat metnindeki şekli şöyledir: "Bir parça ekmek getireyim de yüreğinizi kuvvetlendirin, ve ondan sonra geçersiniz". Bu cümledeki "ve ondan sonra geçersiniz" anlamındaki "âhar taâvarû" ifadesi, aslında, "ve geçersiniz" anlamında, "ve taâvarû" şeklin-

201. Bkz. Albo, İkkarim, III/200.

202. TB, Yabemaoth, 79a.

203. Bkz. Lieberman, 36.

204. Sayılar, 12:12.

205. Bkz. Midraş Tanhuma, Beshallah 15; Mekilta de Rabbi İshmael, Şirata 6; Kirkisanî, Kitabı'l-Envar, II: 21.2.

206. Sayılar 16:14.

207. Kirkisanî, Kitabı'l-Envar, II:21.2. Tikkuney Soferim konusu Carmel McCarthy tarafından İsviçre'nin Frioburg Üniversitesi'nde doktora tezi olarak işlenmiştir. McCarthy, bu tezinde, bütün Rabbanî kaynakları, el yazmaları ile birlikte tetkik etmiş ve analitik bir çalışma yapmıştır. Tez, Frioburg Üniversitesi'nin yayınları arasında, 1981'de, basılmıştır. Bkz. Carmel McCarty, The Tikkune Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of The old Testament, Üniversitätsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck & rubrecht Göttingen 1981. Tikkuney Soferim ile ilgili olarak ayrıca bkz. Lieberman, 29-37.

208. Cordoza, 41.

de olmalıydı; yani, “ahar”sız (sonra) sadece, “ve taâvarû” olarak, “vav” bağlacı kullanılmalıydı. Bununla birlikte, “ahar taâvarû” ifadesi, linguistik bakımdan daha uygun bulunmuştur. Bu ifade, lüzumsuz bir ifade olarak görünmekle birlikte, Musa’ya Sina’da verilmiştir²⁰⁹.

Bir âyeti doğru anlamak için yapılan ittur: Bir zamanlar, halk, kendi özel nüshalarının kenarlarına, müzakere yoluyla doğru anladıklarını belirtmek için notlar düşmüştür. Yine, Tekvin 18:5. cümle buna bir örnektir. Yukarıda izah edildiği gibi, bu cümledeki “sonra geçersiniz” anlamındaki “âhar taâvarû” ifadesinin yanına halk, doğru anlamak için “ve taâvarû” ibaresini not düşmüştür²¹⁰. Çünkü, mevcut şekliyle Tekvin’in bu cümlesi yanlış anlam içermektedir. Dikkat edilirse, “ve taâvarû” yerine, linguistik bakımdan daha şiirsel yapmak gayesiyle “âhar taâvurû” ibaresi kullanılan bu cümle, Tevrat’taki yazılı şekliyle, “Bir parça ekme getireyim de yüreğinizi kuvvetlendirin ve ondan sonra geçersiniz” anlamından ziyade “bir parça ekme getireyim de yola çıktıktan sonra yüreğinizi kuvvetlendirirsiniz” anlamını kazanmaktadır. Halbuki, bu cümlede ifade edilmek istenen, ekmeği yiyip kuvvet bulduktan sonra yola çıkmaktır; ekmeği yanında götürüp yolda yemek kastedilmemiştir. Tevrat’ta, yirmi kadar, bilinen, böyle ittur vardır²¹¹.

Bu ilk düzeltmelerin kaldırılması ile ilgili ittur: Tevrat’ın geleneksel yorumu herkesin müşterek bilgisi haline geldikten sonra önceden yapılan bu tashihler kaldırılmıştır²¹².

Tevrat metni üzerinde tasarruf yetkisi olan ve yaptıkları her şey Rab-biler tarafından Musa’nın Sina’dan aldığı vahye dayandırılan²¹³ Soferim’in “Tikkun” ve “Ittur” türündeki faaliyetleri, şüphesiz, yukarıda ele aldıklarımızdan ibaret değildir. Yahudilik üzerinde Hellenistik dönemde daha etkin olan Soferim’in²¹⁴, Milattan sonra ikinci asra kadar, bir kurum olarak, varlığını devam ettirdiği tahmin edilen Knesset Ha-Gadol ve önde gelen üyeleri Soferim²¹⁵, Tevrat metni üzerinde çeşitli faaliyetlere devam etmiştir. Abraham Geiger²¹⁶ gibi bazı modern Yahudi tevrat araştırmacıları, Rabbanî kaynaklarda zikredilmemiş ekstra değişiklikler tesbit

209. TB, Nedarim, 37b.

210. Cordoza, 42.

211. Bkz. Cordoza, 42.

212. Cordoza, 42.

213. Bkz. TB, Nedarim, 37b.

214. Hellenistik dönemde Soferim, bilimi tekeline almış seçkin ve imtiyazlı bir sınıf durumundaydı. Tevrat’ı yorumlama ve hüküm çıkarma yetkisi sadece onlara aitti. Moore, I/341-342.

215. J. Newmann, Halachic Sources, 12.

216. Geiger, Soferim’in Rabbanî kaynaklarda zikredilen onsekiz Tikkun’u dışında yirmi iki tane daha Tikkun tesbit etmiştir. Bkz. McCarthy, The Tikkune Sopherim, 20, 11. dipnot.

etmiş ve Soferîm'in bu düzeltme faaliyetlerinin Milattan sonra ikinci asra kadar sürdüğü kanaatine varmıştır²¹⁷.

5. Yahudi Rabbilerin Tevrat Tenkidleri

Rabbilere göre, Ezra'nın tesbit ettiği Tevrat'ta kronolojik düzen bakımından hata ve yanlışlıklar vardır. Rabbanî bir kaynak olan Midraş Rabah'da²¹⁸, Tevrat'ta bu şekilde on tane hatanın bulunduğu bildirilmektedir²¹⁹. Rabbî Yismael, "Düşman dedi: Takip edeceğim, üstesinden geleceğim"²²⁰ cümlesinin, İlahi'nin (Çıkış, 15. bâbın); "... ve sekizinci günde vaki oldu"²²¹ cümlesinin, Levililer Kitabı'nın; Tesniye 29:9. cümlelerin de Tesniye Kitabı'nın başında olması gerektiğini belirtmiştir²²². Rabbi Yismael, bu düzensizliğin sebebini, Tevrat'ta olayların anlatımında kronolojik düzene çok sık uyulmamasına bağlamıştır²²³. Rabbî Mesela ben Tahlifa'nın Rab'dan²²⁴ rivayetlerine göre, Sayılar Kitabı'nın 1:1. cümlesiyle 9:1. cümlesi arasında çelişki vardır. 1:1. cümlede, "Mısır'dan çıkışın ikinci yılında, ikinci ayın birinci günü Rab, Sina çölünde, Toplanma Çadırı'nda, Musa'ya dedi:" denilmektedir. 9:1. cümlede ise, "ikinci yılın birinci ayında, Rab, Sina çölünde hitap etti" denilmekte ve böylece, önceki cümleyle çelişkili bir ifade sergilenmektedir. Bu çelişkili ifade, Tevrat'ta kronolojik düzenin bulunmadığını göstermektedir²²⁵. Çıkış 20:16. cümle ile sayılar 10:15-16. cümlelerin yeri de rabbilerin dikkatini çekmiştir. Rabbi Yehuşua (Yeşu) ben Levi²²⁶, Çıkış Kitabı'nda On Emir'in akabinde yer alan "Bizimle sen konuş, biz işitelim" cümlesinin, ilk iki veya üç emirden

217. Lieberman, 31.

218. Midraş kelime olarak "çalışma", "yorumlama" demektir. Literatürde ise, Eski Ahid'in ahlakî, tasavvufî, menakibî ve fikhî açılarından yorumunu ihtiva eden eserlere Midraş adı verilmektedir. Midraşların tarihi, MÖ I. Asırla MS XIV. Asır arasını kapsamaktadır.

Muhteva ağırlığına göre Midraş'ların, Midraş Halakhah ve Midraş Haggadah olmak üzere, iki türü bulunmaktadır. Midraş Halakhah, Eski Ahid metinlerinden çıkarılan kanun ve hükümlerin, Midraş Haggadah ise ahlakî ve tasavvufî hikayelerin, mesellerin detayıyla ilgilenebilir.

Midraş Rabah, Eski Ahid'in Torah adı verilen ilk beş kitabı ile Hameş Megillot denen ve Sinagogta çeşitli vesilelerle okunan Neşideler Neşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz ve Ester kitaplarının klasik Rabbanî tefsiridir. Derlenişi, farklı zamanlarda olmuştur.

219. Bkz. MR, Kohelet Rabah, I:11.

220. Çıkış, 15:9.

221. Levililer, 9:1.

222. Bkz. MR, Kohelet Rabah, I: 11; Mekilta de Rabbi Yismael, Şirata 7.

223. Bkz. Mekilta de Rabbi Yismael, Şirata 7.

224. Babil Amoraîm'inden olduğu sanılan Rab'ın gerçek adının ne olduğu bilinmemektedir. Strack, 120.

225. TB, Pesahim, 6b.

226. Yehuşua ben Levi, Filistin Amoraîmi'nin ilk neslinin önde gelen isimlerinden biridir. III. Asrın ilk yarısında yaşamıştır. Strack, 120.

sonra yeralması gerektiğini söylemiştir²²⁷. Sayılar 10:15-16. cümleler de, Rabbilerin çoğunun görüşüne göre, başka bir yere aittir²²⁸.

Rabbiler, bu kronolojik düzensizliklerin yanında, Tevrat'ta bazı edebî hataların, bilgi yanlışlıklarının bulunduğunu da söylemişlerdir. Babil Talmudu'nda anlatıldığına göre, Nuh'un oğullarının yaşları hakkında Tevrat'ın Tekvin 11:10. cümlesinde verilen bilgileri tahkik eden rabbiler, Sam'ın yaşının Tevrat'ta verileden iki yaş daha fazla olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, onlar, bu tenkidi inanç alanına yansıtmamış, Tevrat'ta verilen sayının hikmet yaşını gösterdiğini söyleyerek tevile gitmişlerdir²²⁹. İsmail el-Ukbarî, Talmud rabbilerinin bu tenkidine benzer olarak, başka noktalarda da Tevrat cümlelerini tenkid etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ukbarî'ye göre, Tekvin 4:8. âyetindeki "ve Kain (Kabil) kardeşi Hevel'e (Habil) dedi" cümlesi eksiktir. Çünkü, Kain'in ne dediği bu cümlede belirtilmemiştir. Bu cümlede devamı "Kalk kıra gidelim" olmalıdır. Muhtemelen, bu ibare metinden düşmüştür. Çıkış 20:15. âyetdeki "ve bütün halk sesleri gördü" cümlesinin aslı, "sesleri işitti" şeklindedir. Çünkü, ses görülmez, işitilir. Çıkış 16:35 âyetdeki "İsrail man yedi" cümlesi, anlamı itibariyle, Tevrat'taki genel kronolojik düzene uymamaktadır. İsrail'in man yemesi, daha sonra, ileride gerçekleşeceğinden, bu cümlede "İsrail man yedi" değil, "İsrail man yiyecek" şeklinde olması gerekmektedir. Ukbarî'nin tenkid ettiği bir diğer cümle, Tekvin 46:15. cümledir. Bu cümlede, Yakub'un çocuklarının sayısı verilmekte, "Kızları ve oğulları, hepsi otuzüç idi" denilmektedir. Ukbarî'ye göre, Tekvin'de adları belirtilen Yakub'un çocuklarının sayısı otuzüç değil, otuziki'dir. Dolayısıyla bu cümle, "Kızları ve oğulları, hepsi otuziki idi" olmalıdır²³⁰.

6. Tevrat'ta Nesh Meselesi

Rabbiler, Tevrat'ta neshin olup olmadığını da tartışmışlardır. Babil Talmudu'nun Megillah bölümünde, İsrail'e kırksekiz erkek ve yedi kadın peygamberin geldiği, bunların Tevrat'ta herhangi bir tasarrufta bulunmadığı belirtilmiştir²³¹. Rabbî Helbo²³² Levililer'deki "Tanrı'nın Musa'ya emrettiği kanunlar bunlardır"²³³ cümlesinin yeni bir kanun yapmaya mani olduğunu söylemiştir. Onun bu cümleyi yorumuna göre, hiçbir peygam-

227. Bkz. MR, Şir Ha-Şirim Rabah, I:2.2.

228. Bkz. TB, Şabat, 116a.

229. Bkz. TB, Şanhedrin, 69b.

230. Bkz. Kirkisanî, Kitabu'l-Envâr, I:15.1.

231. Bkz. TB, Megillah, 14a.

232. Rabbi Helbo, Filistin Amoraîmi'nin dördüncü neslindedir. Strack, 128.

233. Levililer, 22:34.

bere yeni bir kanun yapma izni verilmemiştir²³⁴. Buna karşılık, Rabbi Yose ben Hanina²³⁵ ve diğerleri, Tevrat'tan bazı hükümlerin neshedildiğini iddia etmiştir. Rabbi Yose ben Hanina'ya göre, Musa dört hüküm koymuş, fakat dört peygamber gelip bunları iptal etmiştir²³⁶. Bu peygamberler, Yeremya, İşaya, Ezekeil ve Amos'dur²³⁷. Rabbi Simlaî ise, daha ilginç bir iddiada bulunmuştur. Onun ifadesine göre, Musa'ya altıyüz onüç kanun verilmiştir. Fakat, Davud gelmiş, Mezmurlar'da, bunların sayısını onbire indirmiştir²³⁸. Davud'un onbire indirdiği bu kanunları, daha sonra, İşaya, altıya²³⁹; Mika, üçe²⁴⁰; Amos, bire²⁴¹ indirmiştir²⁴². Talmud'un Şabat bölümünde nakledilen bir haberde ise, Tevrat'ın tamamen neshedildiği belirtilmiştir. Tannaim'den Rabban Gamaliel'in²⁴³ kızkardeşi İma Şalom, babasından kalan mirası almak için mahkemeye başvurmuştur. Rabban Gamaliel, Tevrat'ın "oğulun sağ olduğu durumda kızın miras alamayacağı"²⁴⁴ hükmünü hatırlatmış ve kız kardeşinin isteğine itiraz etmiştir. Hakim, sürgünden sonra Musa'nın Tevratı'nın neshedildiğini, oğul ve kızın eşit miras hakkına sahip olduğunu bildiren yeni bir kitabın nazil olduğunu söyleyerek Rabban Gamaliel'in itirazını geçersiz bulmuştur²⁴⁵.

SONUÇ

Müslüman bilginlerin Tevrat'ın tahrifi hakkındaki görüşlerinin ele alındığı ve Yahudi cephesinden kritiğinin yapıldığı bu çalışmada, Tevrat'ın, Musa'ya verildiği şekliyle bugüne ulaşmadığı neticesi ortaya çıkmıştır. Müslüman bilginlerin bu husustaki kanaatleri, Yahudi kaynakları tarafından da doğrulanmıştır. Ancak meselenin başka bir boyutu daha bulunmaktadır. Tevrat'ın tahrif edildiğini savunan Müslüman bilginler, ge-

234. Bkz. MR, Ruth Rabah, IV:5.

235. Yose ben Hanina, Filistin Amoraîmi'nin ikinci neslindedir. Strack, 123.

236. İptal edilen bu hükümler şu cümlelerde yer almaktadır: Çıkış, 34:7; Levililer, 26:38; Tesniye, 29:65, 33:28.

237. Bkz. İbn Habib, En Yaakov, Makkoth 24.

238. Bu onbir kanun için bkz. Mezmurlar, 15: 2-5.

239. İşaya'nın kabul ettiği bu altı kanun için bkz. İşaya, 33:15.

240. Bkz. Mika, 6:8.

241. Bkz. Amos, 5:4.

242. Bkz. TB, Makkoth, 24a; TB, Baba Batra, 24a. Ayrıca bkz. Albo, III/284.

243. Rabbanî literatürde iki tane Rabban Gamaliel vardır. İkisi de Tannaîm'den olup, biri ilk nesilden, diğeri, ikinci nesildedir. İlk nesilden olan Rabban Gamaliel, genellikle, "Ha-Zaken" (İhtiyar, önde gelen) lakabıyla anılmaktadır. Bu Rabban Gamaliel, aynı zamanda, Pavlus'un hocasıdır. İkinci nesilden olan Rabban Gamaliel ise, Rabban Şim'on ben Gamaliel'in oğludur ve Tannaîm'in ekol sahibi isimlerinden biridir (bkz. Strack, 109-111). Yukarıdaki Rabban Gamaliel, muhtemelen, bu ikinci Rabban Gamaliel'dir.

244. Bkz. Sayılar, 27:8.

245. Bkz. TB, Şabat, 116b. Musa'nın Tevrat'ını nesheden kitabın hangi kitap olduğu burada belirtilmemiştir. Olayın Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra meydana geldiği gözönüne alınırsa (Rabban Gamaliel'in mensubu bulunduğu ikinci nesil Tannaîm, MS 90-130 yılları arasında etkin olmuştur. Bkz. Strack, 110), bu kitabın İncil olduğu düşünülebilir. Ancak, bugünkü İncillerin hiçbirinde böyle bir hüküm yoktur.

nellikle tarihî kısımları ele almış, ahkâm âyetlerinde değişiklik yapıldığını gösterememişlerdir.

Tevrat'ın metin olarak kasten değiştirildiği iddiasında bulunan Müslüman bilginler, Kur'an'ı ölçü almış ve Tevrat'ın muhtevasını onunla mukayese etmişlerdir. İbn Kesir, Kur'an'da zikri geçen Ad ve Semud'dan Tevrat'ta bahsedilmemesini Tevrat'ın kusuru olarak değerlendirmiştir²⁴⁶. Yine, Tevrat'ın tahrif edilmediği iddiasında bulunan ve Kur'an'la Tevrat'ın muhteva birliğini savunan Süleyman Ateş, çelişkili bir duruma düşerek, Kur'an'da bahsi geçen Beni İsrail peygamberlerinin bazı kıssalarının Tevrat'ta bulunmamasını, daha sonra, tahrif babından saymıştır. Ayrıca, Tevrat'ın metin olarak tahrif edildiğini savunan Müslümanlardan bazıları, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Tevrat'ta müjdelenmesi ile ilgili Kur'an âyetlerinin karşılığını, açık anlamda, Tevrat'ta aramış, bulamayınca, Yahudilerin Tevrat'ın lafızlarını değiştirdiğine, bazı kelime ve cümleleri çıkardığına kani olmuşlardır. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin tanımlarıyla avâm tabakasından olan bu Müslümanlar, Yahudilerin Tevrat âyetlerini kendi arzularını doğrultusunda değiştirdikleri yolundaki Kur'an âyetlerini lafzî anlamda anlamış, bu değiştirmenin kalem ve silgi kullanılarak, kasten, Tevrat'ın metninde yapıldığına hükmetmişlerdir. Halbuki Kur'an, Yahudilerin Tevrat'tan hangi âyetleri değiştirdikleri hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Hatta Tevrat'ta yanlış olarak zikredilen, kendi nakline aykırı olan olaylarda bile Kur'an, Tevrat'ı ve Yahudileri suçlamaktadır. Mesela, Tevrat'ın Çıkış Kitabı'nda İsrailoğullarının tapınması için "altın buzağı"yı Harun'un yaptığı belirtilmektedir²⁴⁷. Kur'an'da da anlatılan aynı olayda buzağıyı yapanın Samirî adında biri olduğu ifade edilmektedir²⁴⁸. Tevrat'ın beyanı, bir peygamber olan Harun'u şirke öncü olarak göstermektedir. Kur'an, bunu düzeltme hususunda sessiz kalmış, Yahudileri bu konuda tahrif yapmakla suçlamamıştır.

Kıssalar'daki farklılık hususunda bu şekilde sessiz kalan Kur'an, şer'î ve ahlakî hükümlerde değişiklik yapmakla Yahudileri suçlamıştır. Ama bu suçlama Tevrat'ın metninde değişiklik yapmakla ilgili değildir. Hz. Yakub'un (İsrail) kendi nefesine haram kıldığının dışında bütün yiyeceklerin helal olduğunu, aksini iddia eden Yahudileri Tevrat'ı getirip okumalarını davet eden Al-i İmrân 95. âyet, Yahudileri yorumda ve davranışta değişiklik yapmakla suçlamaktadır. Kur'an'ın belirttiği bu hüküm, Tevrat'ın Tekvin 32:33. âyetine tekabül etmektedir, yani Tevrat'ın bu âyetinde bu hüküm yazılıdır. Yine, Tevrat'ta İsrailoğulları için cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak karşılığında kısasın farz kılındığını hatırlatan Mâide 45. âyet de, Yahudileri, Tevrat'ta açıkça yazılı olan bu

246. Bkz. İbn Kesir, el-Kâmil fi't-Tarîh, Beyrut 1982, I/93.

247. Bkz. Çıkış, 32: 1-20.

248. Ta-Ha, 85-97.

hükümü²⁴⁹ değiştirmekle itham etmektedir. Bugünkü Tevrat'ta hâlâ mevcut olan bu hüküm Talmud rabbileri tarafından diyete çevrilmiştir²⁵⁰. Talmud rabbilerinin yaralamaların cezasını maddi diyete çevirdiği hüküm, Yahudi şeriatı Halakhah'da yürürlüğe girmiş²⁵¹, Tevrat'ın kısas hükmü ise Tevrat'ta yazılı kalmıştır²⁵². Bunun dışında, zina, katl vb ölüm cezası gerektiren suçların cezası Tevrat'ta ölüm olarak tesbit edilmişken, Talmud rabbileri bunu da değiştirmiş²⁵³, suçun çeşidine göre ceza tesbit etmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde zina eden iki yahudinin katranlanarak eşeğe ters bindirilip halk arasında gezdirilmesi, muhtemelen, buna dayanmaktadır.

Netice olarak, Tevrat'ta bir takım metin değişiklikleri olmuştur. Bu değişiklikler kasıtlı tahriften değil, Tevrat'ın metnininin farklı zamanlarda, farklı kişiler tarafından derlenmesinden kaynaklanmıştır. Tevrat'ta aynı olayla ilgili ifadeler arasında çelişkilerin bulunması bundan meydana gelmektedir. Bu çelişkili ifadeler, kronolojik düzene uymayan anlatımlar Yahudi rabbilerin de dikkatini çekmiştir. Harun'un şirke öncülük yapan biri olarak gösterilmesi, onların zihnini karıştırmıştır. Bununla birlikte onlar, bu gibi yerleri Tevrat'ın metninde düzeltme yoluna gitmemişlerdir.

KAYNAKLAR

- Adam, Baki**, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat ve Yahudi Hayatındaki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994.
- Albo, Josef**, *Sefer Ha-İkkarim, İbranicce-İngilizce*, Tahkikli İbranicce Metni İngilizce Tercümesiyle Birlikte Neşreden: Isaac Husik, Philadelphia 1946 (IV cilt).
- Atay, Hüseyin**, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.
- Ateş, Süleyman**, *Kur'an'ın Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990.
- Ateş, Süleyman**, "*Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir*", İslami Araştırmalar, Yıl 1989, Cilt III, Sayı 1.
- Ateş, Süleyman**, "*Bazı Ayetleri Müteşabih Olan Kitap Kur'an mıdır?*", Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, Samsun 1992.
- Avot de Rabbi Nathan**, (Mesakhtot Kitanot, İbranicce-İngilizce, İngilizce Çevirinin Editörü: Avraham Kohen, Soncino Press. London 1984, içinde).

249. Tevrat, Levililer, 24: 19-21.

250. Bkz. TB, Baba Kamma 83b-84b.

251. Yahudi Şeriatı Halakha'yı Talmud'dan derleyerek sistematik olarak düzenleyen Maimonides (Moşe ben Meymun), Mişne Tora isimli eserinde Tevrat'ın bu hükmünü Talmud'daki değiştirilmiş şekliyle almıştır. Bkz. Mişne Tora, English Abridged edition by Philip Birnbaum, Hebrew Publishing Company, New York 1985, 226-227.

252. Tevrat, Levililer, 24:19-21.

253. Bkz. TB, Baba Kamma, 83a-83b.

- Aydın, Mehmet**, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989.
- Beydâvî**, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Editit Indiciбусque Instruxit H.O. Fleischer, Biblio Verlag Ornabrück 1968.
- Birnbaum, Philip**, *Encyclopedia of Jewish Concepts*, New York 1991.
- El-Bustanî**, *Butros*, Kitabu'l-Muhîti'l-Muhît, Beyrut 1870.
- Casper, Bernard M.**, *An Introduction To Jewish Bible Commentary*, London 1960.
- El-Cevâlikî, Ebu Mansur**, *El-Muarrab Mine'l-Kelâmi'l-A'cemiyy Alâ Hurufi'l Mu'cem*, Beyrut 1990.
- Cordoza, Nathan T. Lopes**, *The Infinite Chain: Torah, Massorah and Man*, Targum/ Feldheim, Jerusalem 1989.
- Darimi, Sünen**, *Çağrı yayınları*, İstanbul 1981.
- El-Dehlevî, Şah Velîyullah**, *El Fevzu'l-Kebir Fi Usuli't-Tefsir*, Türkçeye çev.: Mehmed Sofuoğlu, Çağrı yayınları, İstanbul 1980.
- Ebu Davud, Sünen**, *Çağrı Yayınları*, İst. 1981.
- Ebu'l-Feth Hasan Es-Samirî**, *Tarihu Ebi'l-Feth*, Yazmalardan Tahkik Edip Latince Girişle Neşreden: Eduardus Wilmar, Gothae MDCCCLXV. (Latince tam künyesi: Abul Fathi, Annales Samartani, Editid et Prolegomeis, Instruxit Eduardus, Gothae MDCCCLXV).
- Ebu'l-Feth Hasan Es-Samirî**, *Kitab Al-Tarikh of Ebu'l-Feth*, Tahkik Edip İngilizce'ye Çev: Paul Stenhouse, Studies in Judaica, University of Sydney, Sydney 1985.
- El-Ezherî**, *Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed*, Tehzîbu'l-Lugati, Kahire 1967.
- Friedlander, Israel**, *Selections From the Arabic Writings of Maimonides*, Leiden 1909.
- Gaon, Saadya**, *The Book of Beliefs and Opinions*, Arapça ve İbranice'den Çev: Samuel Rosenblatt, Yale Judaica Series, New Haven 1976.
- Geiger, Abraham**, *Judaism and Islam*, Almanca'dan İngilizce'ye Çev: F.M. Young, Zohar Books, Tel Aviv 1969.
- Goldziher, Ignaz**, *"Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği I"*, Çev.: Cihat Tunç Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1980, sayı IV.
- Goldziher, Ignaz**, *"Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II"*, Çev.: Cihat Tunç, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1982, Sayı V.
- Hamişa Humşey Torâ: Noseah Yehudi-Noseah Şomronî**, Hazırlayan: Abraham-Ratson Sadaqa, Tel Aviv 1964-1966.
- Harman, Ömer Faruk**, *Yahudi Kutsal Kitapları, (Basılmamış Doçentlik Tez Çalışması)*, İstanbul 1988.

Hirschfeld, H., "Mohammedan Criticism of The Bible", The Jewish Quarterly Review, The Originals Series as Published in England, Ktav Publishing House, New York 1966, Cilt. XIII.

İbn Davud, Abraham, *The Exalted Faith (HaAmunah Ha-Ramah)*, İngilizce'ye Çev: Norbert M. Samuelson, Fairleigh Dickinson University Press, USA 1986.

İbn Habib, Yaakov, En Yaakov, *İbranice-İngilizce*, İngilizce'ye Çev: S.H. Glick, New York 5682 (V cilt).

İbn Haldun, Tarihu İbn Haldun el-Müsemmâ bi Kitebi'l-Iber ve Divani'l-Mübteda ve'l-Haber, Naşir: Muhammed Mehdî el-Hıbabî, Kahire 1936.

İbn Hallikan, Vefayâtu'l-Ayân, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1970.

İbn Hazm, Kitabu'l-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, Daru'l-Marefa, Beyrut 1986.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Hidayetü'l-Hıyarâ fi Ecvibeti'l-Yehud ve'n-Nasarâ (Abdurrahman Beğ Paçacızade'nin "El-Fârik Beyne'l-Mahlûk ve'l-Hâlık, Mısır 1322 H" isimli eserinin kenarında).

İbn Kesir, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut 1982.

İbn Mace, Sünen, Çağrı Yayınları, İst. 1981.

İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, Beyrut? (IV cilt).

İbn Teymiyye, El-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesih, Matbaatu'l-medenî, Kahire 1964 (IV cilt).

İshak, Amran, Mount Gerizim: The One True Sanctuary, Greek Convent Press, Jerusalem?

Jonsen, J.J.G., *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, Çev: Halilrahman Açar, Ankara 1993.

Kahhâle, Ömer Rıza, *El-Alfâzu'l-Muarraba ve'l-Mevsuatu'l-Vâridatu fi's-Senavâti'l-Aşr er-Râbia*, Dimaşk 1972.

El-Karafi, Kitabu'l-Ecvibeti'l-Fahira ani'l-Es'ileti'l-Fâcira (Paçacızade'nin "El-Fârik Beyne'l-Mahluk ve'l-Halik" Mısır 1322 H) isimli eserinin kenarında.

Khan, Geoffrey, "Al-Qirqisanis Opinions Concerning the Text of the Bible And Parallel Muslim Attitudes Towards the Text of the Qur'an", The Jewish Quarterly Review, Philadelphia 1990, Cilt LXXXI.

El-Kirkisani, Yakub, *Kitabu'l-Envâr ve'l-Merâkıb, Leningrad Devlet Halk Kütüphanesi ve British Museum'daki Yazmalardan Tahkik Edip Neşreden: Leon Nemoj*, The Alexander Kohut Memorial Foundation, New York 1939.

Kitab-ı Mukaddes

Kur'an

Kutluay, Yaşar, İslam ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965.

- Liberman, Saul**, *Tobiya el-Anisî el-Halebî, Kitabu't-Teysîr el-Alfâz el-Dâhiliyye fi'l-luğati'l-Arabîyye Maa Zikri Aslihi bi Hurûfihâ*, Lübnan 1932.
- Maimonides, M.**, "Epistle To Yemen", *Crisis And Leadership: Epistles of Maimonides*, Notlarla İngilizce'ye Çev: Abraham Halkin, Philadelphia 1985.
- Maimonides, M.**, *Commentary on the Mishnah Tractate Sanhedrin*, İngilizce'ye Çev: Freed Rosner, New York 1981.
- Maimonides, M.**, *Mişne Torah, Kısaltarak İbranice'den İngilizce'ye Çev: Philip Birnbaum*, New York 1974.
- El-Makrizî**, *Takiyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed bin Ali (H. 845), Kitabu'l Mevâz ve'l-i'tibar Bizikri'l-Hutat ve'l-Âsar El-Ma'ruf Bi'l-Hutati'l-Makriziyye, Mektebetu's-Sakafati'd-diniyye, Kahire?*, (II cilt).
- McCarthy, Carmel**, *The Tiqqune Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of The Old Testament*, Univesitatsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck & rubrecht Göttingen 1981.
- Midraş Rabah**, Hazırlayan: Moşe Uriyah Mayerkin, *Hotsaat Yavneh*, Tel Aviv 1956-1964.
- Midraş Tanhuma (Buber Versiyonu)**, *İngilizceye Çev: John T. Townsend, Ktav Publishing House*, Hoboken 1989.
- Midraş Tanhuma Al Hamişa Humşey Torah**, Yeruşalayım 1927.
- Mishnah**, *Giriş ve Kısa Açıklama Notlarıyla İbranice'den İngilizce'ye Çev: Herbert Danby*, Gr. Britain 1972.
- Moore George F.**, *Judaism In the First Centuries of the Christian Era*, Harvard University Press, Cambridge 1950.
- Müslim, Sahih**, Çağrı Yayınları, İst. 1981.
- Nadich, Judah**, *Jewish Legends of the Second Commenwealth*, Philadelphia 1983.
- Nemoy, Leon**, "Al-Qirqisani's Accaount of the Jewish Sects", *Hebrew Union College Annual*, Cincinnati 1930, Cilt. VII.
- Neuşner, Jacob**, *There We Sat Down: The Story of Classical Judaism In the Period In Which It Was Taking Shape*, Abingdon Press, Nashville 1972.
- Newman, Yacov-Gavriel Sivan**, *Judaism A-Z: Lexicon of Terms and Concepts*, Jerusalem 1980.
- Newmann, J.**, *Halachic Sources From the Beginning to the Nineth Century*, Leiden (EJ Brill) 1969.
- Pesikta de Rab Kahana**, *İbranice ve Aramca'dan İngilizce'ye Çev: William G., Brudae-Israel J. Kapstein*, Philadelphia 1975.
- Pesikta Rabati**, *İbranice'den İngilizce'ye Çev: William G. Braude*, New Haven 1968.

- Pfander, G.** *Tevrat ve İncil'de Tahrifat Yoktur, Gerçeğin Ölçütü (Mizanu'l-Hakk I) Birinci Kısım*, Sevgi Yayınları, Kardeşler Matbaası, Ankara ?.
- Pirke de Rabbî Eliezer**, *Viyana'lı Abraham Epstein'e Ait Yazma Metinden İngilizce'ye Tercüme Ederek Yayına Hazırlayan: Gerald Friedlander*, London 1916.
- El-Razi, Fahreddin**, *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tahran ?.
- Rıza, Ahmet**, *Mu'cemu Metni'l-Luğati*, Beyrut 1958.
- El-Sâbunî, Muhammed Ali**, *Safvetu't-Tefâsîr*, Beyrut 1981.
- El-Samarâî, İbrahim**, *Fi't-Ta'rib ve'l-Muarrab*, Beyrut 1985.
- Sefer Torah**, (Mesakhtot Kitanot içinde)
- Sifre on Deuteronomy**, *Giriş ve Notlarla İbranice'den Çev: Reuven Hammer*, USA 1986.
- Soferim**, (Mesakhtot Kitanot, içinde).
- Strack, Herman L.**, *Introduction to the Talmud and Midrash*, New York 1983.
- El-Şehristanî**, *El-Milel Ve'n-Nihal*, Darul-Marefah, Beyrut 1990.
- El-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed**, *Fethu'l-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1973, (V cilt).
- El-Tabatabaî, Muhammed Hüseyin**, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 1983 (Beşinci baskı).
- El-Tabrasi**, *Mecmau'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, Mektebetu'l-İlmiyyeti'l-İslamiyye, Tahran? (V cilt).
- Talmud Bavli**, *İbranice-İngilizce, İngilizce Çevirinin Editörü Yehezkel (İzidor) Epstein*, Soncino Press London 1984-1990.
- Tanyu, Hikmet**, "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1967, Yıl 1966, Cilt XIV.
- Targum of Palestine**, (*The Targums of Onkelos and Jonathan ben Uzziel On The Pentateuch With The Fragments of The Jerusalem Targum*, Keldanî dilinden İngilizce'ye Çev: J.W. Etheridge, Ktav Publishing House, New York 1968, içinde).
- Targum Onkelos**, (*The Targums of Onkelos and Jonathan ben Uzziel On The Pentateuch With The Fragments of The Jerusalem Targum*, içinde).
- The Jerusalem Bible**, Genel Editör: Alexander Jones, Gr. Britain 1974.
- The Septuagint Version of The Old Testament**, *İngilizce Tercümesiyle Birlikte Yayınlayan: Zondervan Publishing House*, 1976.
- The Talmud of the Land of Israel**, *İngilizce Çevirinin Editörü: Jacob Neusner*, Netherland 1982-1991.

Tora-Neviim-Ketuvim, İbranice-İngilizce, İngilizce metni gözden geçiren: Herold Fisch, Hotsaat Koren Yerusalayim, Yerusalayim 1989.

Torrey, C.C., *Ezra Studies*, Chicago 1910.

Tosefta, İngilizce çevirinin editörü: Jacob Neusner, New York 1979.

Tümer, Günay, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1986.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

El-Zebidi, Muhammed Murtaza, *Tacu'l-Arus*, Mısır 1306.